

**A KÖZÉPKORI KOLDULÓRENDI RUHÁZAT, MINT A SZEGÉNYSÉG
ESZMÉNYÉNEK MEGVALÓSULÁSA**

A KÖZÉPKORI KOLDULÓRENDI RUHÁZAT, MINT A SZEGÉNYSÉG ESZMÉNYÉNEK MEGVALÓSULÁSA

1. Bevezetés
2. Ruha mint történeti forrás
3. Szent Ferenc öltözködése a hagiográfiában
 - 3/a A kiemelt életrajzok története tömören
 - 3/b A fiatal kori kicsapongások
 - 3/c A megtérés
 - 3/d A szegénység megélése
4. Szent Ferenc korai ábrázolása
 - 4/a A habitus formájának kérdései az ábrázolásban
 - 4/b A habitus színének kérdései az ábrázolásban
 - 4/c Szent Ferenc megjelenésének kérdései az ábrázolásban
5. A ruha a ferences regula tükrében
 - 5/a Regulatörténet
 - 5/b A Regula non bullata ruháról szóló részeinek elemzése
 - 5/c A Regula bullata ruháról szóló részeinek elemzése
6. A ruha és a szegénység (luxuskritika)
 - 6/a Odafordulás
 - 6/b Luxuskritika és a ferencesek
 - 6/c Luxusellenes prédikációk
 - 6/d A korai eretnekmozgalmak
7. Összegzés
8. Irodalomjegyzék

1. Bevezetés

A ruházkodás, a divat jelentősen meghatározza az emberiséget, hiszen túlmutat a tiszta materián; a ruha többletjelentést hordoz, információt árul el viselőjéről. A keresztény világban a ruha mint szimbólum, kiemelkedően fontos, hiszen az ember bűnbeesésében felismeri meztelenségét. „De az Úristen hívta az embert és így szólt hozzá: „Hol vagy?” Ő így válaszolt: „Hallottam lépteidet a kertben, s féltem, mert meztelen vagyok, tehát elrejtőztem.”¹ A kereszténység a ruhát egyfelől a szégyenérzettel, a meztelenség eltakarása vágyával, másfelől az Isten gondoskodó szeretetével köti össze.² „Az Úristen pedig bőrből ruhát készített az embernek és feleségének, s felöltöztette őket.”³ A felöltöztetés, tehát a védelmezés és megbocsátás isteni gesztusa tekinthető egyfajta protoevangéliumnak.

Dolgozatom központi témája és elsődleges történelmi forrása az öltözködés egy sajátos ága, a ferences szerzetesi habitus, melynek jelképében a felszentelt személy képletesen Krisztust ölti magára. A 12-13. században bekövetkező szemléletváltás Krisztus valóságos emberségével való azonosulást helyezi a középpontba, ezért is jelentős a szerzetesi viselet. A középkori szerzetesi öltözködés történelmi elemzésében a Cluny-reform körüli változások, újítások állnak általában a reflektorfényben, azonban a következő oldalakon a Kisebb Testvérek Rendjének viseletét szeretném körülírni, valamint a habitus többletjelentéseit és hatását kontextualizálni. A habitus az öltözködés-ideológia témakörébe csoportosítható és kevésbé a divattörténet kategóriájába. Az öltözködés-ideológia a ruha viselőjének – adott esetben a ferences szerzetesek – meghatározott szimbólumrendszerének értékeléséből indul ki.⁴ A divat idővel változik, azonban ahogy a Jézus követő apostoli szegénység öltözködés-ideológiájának mintája is mutatja ezen öltözködési világkép értékálló.⁵ Jelen dolgozatban a ferences ruháról, egyrészt mint a ruha-jelképről,⁶ másrészt mint öltözködés-ideológiáról beszélünk.⁷

Assisi Szent Ferenc (1181/2-1226) a középkori keresztény eszmények egyik kimagasló újragondolója nagy hatást gyakorolt többek között a Krisztus-követés megélésére és magára a szerzetesi öltözködésre. A középkori ember a tradícióra, mint értékre tekintett, az újdonságra

¹ Ter3, 9-10

² Ruha, ruházkodás. Keresztény bibliai lexikon. Szerk. Bartha Tibor. Bp. 1993.

³ Ter3, 22

⁴ Klaniczay Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8. (1978) 48.

⁵ Klaniczay Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8. (1978) 48.

⁶ Klaniczay Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8. (1978) 35. - „ha valamely ruhadarab, jelvény, hajviselet véletlen összejátszás (összirózsás forradalom) vagy közismert szimbólumok felidézése (kokárda, trikolor zászló, Kossuth szakáll) nyomán válik egy ideológia öltözködésbeli hordozójává”

⁷ Klaniczay Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8. (1978) 35. „Ha viszont úgy jön létre a rebellis viselet, hogy valamilyen törekvés képviselői a ruhadarabok már megelőzően is létező társadalmi jelentésére helyeznek új, szokatlan hangsúlyt (sans culotte = szegények öltözködése, egyenlőség; népviseleti azonosulás a nemzeti értékekkel), akkor öltözködés-ideológiával van dolgunk.”

azonban, mint botrányra.⁸ Ferenc újszerűsége Jézus emberségével való azonosulást jelentette testileg–lelkileg: egyszerű ruházatával, szegénységével, imádságos lelkületével, amelyet Isten jelekben is megszentelt éppen 800 éve, 1224-ben, amikor stigmatizálta Ferenc testét. Giles Constable mutatott rá, hogy Krisztus „utánzása” (imitatio) a teste utánzását is jelentette,⁹ amely túlmutat az utánzáson, és a Krisztussá/krisztusivá válást jelenti. Éppen ezért nevezheti a tudomány Assisi Szent Ferencet: új evangélistának, új apostolnak, de akár új Jézusnak is.¹⁰

2. Ruha mint történeti forrás

A ruházkodás és a divattörténet mindig túlmutat önmagán az anyagon. Tulajdonképpen maga a ruha, az anyag, a szín, a forma másodlagos kérdés, fontosabb, hogy milyen hatást gyakorolt a közösség identitására és mit képviselt a külvilág felé. A „szocializációs mechanizmus”,¹¹ azaz a divat szó nem a legkifejezőbb ebben a tekintetben, ugyanis a divat a világi öltözködés, a társadalmi dinamika és a kereskedelem, fogyasztás irányába szűkíti a témát, ezért igyekszem kerülni a divat fogalmát,¹² ugyanis a ruházkodás vallási értelemben a más elvek szerint értelmezendő.¹³ A divat „vélt vagy valódi felsőbbbségrendűség fitogtatása a világ szemében.”¹⁴ A kereszténységben a ruha kiemelt pozíciót érdemel, ezért számos előírás és szabály is vonatkozik rá. A ruha elfogadása és a ruha átadása a keresztény világban szakrális cselekmény. „Akinek két ruhája van – válaszolta –, az egyiket adja oda annak, akinek egy sincs. S akinek van mit ennie, ugyanígy tegyen.”¹⁵

A zsidóság körében szigorú előírása volt a hétköznapi öltözködésnek is, kiemelten a templomban és imádság közbeni viseletnek. A ruha szervezeten hozzátartozik a viselőjéhez, ezt bizonyítja a ruhaszaggatás, a bűnbánat gesztusa az ókorban, amikor „megszaggatták ruhájukat, nagy jajgatásban törtek ki, és hamut szórtak a fejükre.”¹⁶ Jézus esetében a ruha egyé válást, azonosulást is jelent: „Így gondolkodott magában (az asszony): „Ha csak ruháját érintem is, meggyógyulok.”¹⁷ A mindennapokban használatos ’costume’ kifejezés etimológiailag a latin „consuetudo” (szokás) szóból ered.¹⁸ A középkori koldulórendi szerzetesség fő programja

⁸ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc. Ford. Szilágyi András. Bp. 2002. 83.

⁹ Giles Constable: The Imitation of the Body of Christ. In Three Studies in Medieval Life and Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 143–247.

¹⁰ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 108.

¹¹ Klaniczay Gábor: Miért aktuális a divat? In: Divatszociológia I./7. Szerk. Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin Bp.1982.29.

¹² Maureen C. Miller: Clothing the Clergy. Virtue and Power in Medieval Europe. 2014. 8-9.

¹³ Sarah-Grace Heller: Fashion in Medieval France. Cambridge. 2007. 8-10. (vö. az I. fejezetet a divatrendszerhez illeszkedő elemek részletes és magyarázó tárgyalásáért)

¹⁴ Bigg, Ada Heather: The Evils of Fashion. American Nineteenth Century History 3. (1893) 3. sz. 248.

¹⁵ Lk3, 11

¹⁶ 1Mak4, 39

¹⁷ Mt9, 21

¹⁸ Szlancsok Margit: A luxuskritika problémája a középkorban. Opuscula Theologica Et Scientifica 1. (2023). 69.

Krisztus követése (imitatio Christi) volt, ezért az apostoli szegénység és az Újszövetség, mint példa állt a közösségek előtt. „Ezek után magához hívta a tizenkettőt, (...) és meghagyta nekik, hogy semmit se vigyenek az útra egyetlen vándorboton kívül, se kenyeret, se tarisznát, se pénzt az övükben; saru viszont legyen rajtuk, de ne öltsenek magukra két ruhát.”¹⁹ Ez a küldetés, amelyet a koldulórendek igyekeztek követni, azaz, hogy szentként és egyszerűen kövessék Jézust.

Az öltözködés lerövidíti a kommunikációs folyamatot azáltal, hogy a személyekről kódolt formában információt árul el.²⁰ Minden rejtett kód – mint a szakrális öltözködés is – lehetőséget biztosít a viselőnek, hogy személyesen és társadalmilag is identifikálja magát, azaz a valamihez tartozását és valamitől való elhatárolódását is kifejezze.²¹ Roland Barthes az öltözködésről mint egy sajátos „nyelvről”, kommunikatív aktusról beszél, amely tökéletesen párhuzamba állítható az adott kor társadalmi modelljével.²² A ruházat standard képet, elvárt kollektív viselkedést határoz meg, tehát az öltözet a szemiotológia speciális területe, önálló társadalmi objektuma.²³ A középkori ruházathoz társított asszociáció főként a társadalmi osztályhoz volt rendelve; ezért a nem megfelelő öltözködést szigorúan büntették, hiszen az „a fennálló rend stabilitását sodorhatta veszélybe.”²⁴ Ebből kifolyólag, mint ahogyan a kolostorok is megőriznek valamit egy kor kontextusáról, úgy a szerzetesi ruházatkodás is egy szűkebb, sajátos aspektust árul el egy adott korról. A középkori szerzetesség – a ferences rend különösen is – tudatában volt a szerzetesi ruházat fontosságának, azzal, hogy mit képvisel a kül- és belvilág felé.

A másik oldalról a szerzetesi öltözetnek a homogenizáló, egyenruha szerepét is érdemes megvizsgálni. Az egyenruha-közösség logikai kapcsolatában szükségszerű hamarabb feltételezni az intézményesített közösség létét, mint a ruha igényét, mivel egy közösség csak akkor tud a külvilág felé kommunikálni – akár öltözködésével – ha az már egy önálló entitás.²⁵ Szent Ferenc a regulájában a közösség megformálása után tér ki ruházatra vonatkozó szabályzattal, azzal a kitéttel, hogy ő saját magát mint Krisztus követőjét és mását (alter Christus) állítja be követendő példának. A szerzetesi egyenruhának és magának a közösségnek viszonya rész–egész (szinekdoché) kapcsolatban értethető meg. Maga az egyenruha is teljesen kifejezi a teljes közösséget lelkiségben, identitásban; „az egyenruha válik a csoporttá, és az

¹⁹ Mk6, 7-9

²⁰ Mary Douglas: *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. London-New York. 1996. 54.

²¹ Mary Douglas: *Natural Symbols* i.m. 162.

²² Roland Barthes: *The Language of Fashion*. Oxford. 2005. 14. „mindenféle testen viselt dolog, öltözet beleilleszkedik egy normatív és a társadalom által szentesített formális rendszerbe”

²³ Roland Barthes: *Histoire et sociologie du vêtement: Quelques observations méthodologiques*. Annales. Histoire, Sciences Sociales 12. (1957) 3.sz. 430-441.

²⁴ Szlancsok Margit: *A luxuskritika problémája a középkorban*. Opuscula Theologica et Scientifica. (2023) 2. sz. 66.

²⁵ Joathan Joseph: *Uniforms and Nonuniforms: Communication through Clothing*. New York-London. 1986. 35.

egyenruha, nem pedig a csoport kerül a gondolkodás középpontjába.”²⁶ Ebből kifolyólag a középkori szerzetesi ruha sokkal inkább egy látható társadalmi megnyilvánulás, mintsem egy fizikai eszköz; ezt bizonyítja, hogy sosem maga a ruha vált ki reakciót az emberből, hanem annak mögöttes jelentése.²⁷

A ruha viselése egyfajta licenc, ugyanis kifejezi a közösséghez tartozást, annak szabályainak elfogadását. Ahogy a Benedek-regulában, úgy a Kisebb Testvérek regulájában is a ruhától való megfosztás egyenlő a közösségből való kizárással, és természetesen fordítva is, a ruhaadás a befogadással. Így a ruhát viselő személyek összessége egy önálló entitás, egyénként vállalnak felelőséget az egész közösségért.²⁸ Az egyenruha birtoklása lehetővé teszi a megkülönböztetést egyértelműen tagok és nem tagok között.²⁹

A 11–12. században kezdik el a papi és szerzetesi viselet többletjelentésének értelmezését, azaz hogy a ruha, az arc- és fejszőrzet milyensége egyfajta Istennek hozott áldozat, továbbá a lélek tisztaságának kivetüléseként jelenik meg.³⁰ A kora középkorban a szerzetesi öltözködés mögötti fő törekvés a különbség feltüntetése volt szerzetesi közösségek között, mivel minden kolostor önálló, közel független entitásként volt jelen.³¹ A Benedek-regula a ruházkodásról általánosan ír a Regula 55. fejezetében (De vestuario vel calciario fratrum) csak azt mondja ki, hogy a szerzetesek öltözködésének tunikából, köpenyből kell állnia,³² az éghajlatnak megfelelőnek kell lennie és a lehető legolcsóbbnak;³³ valamint hogy egyszerre egy ruhát birtokoljanak a szerzetesek, amit nem használnak, adják vissza előljárójuknak.³⁴ A domonkos és ferences rendek habitusukban látványosan eltértek egymástól, önálló identitásukat erősítette a színben és formában való differencia.³⁵

A szerzetesek és a papok liturgikus öltözete egyfajta határ a szakralitás és a profán között, a ruha egyfajta metamorfózisként is felfogható.³⁶ A ruházat a vizuálisan egyértelmű felmutatása

²⁶ Joathan Joseph: *Uniforms and Nonuniforms* i.m. 66.

²⁷ Joathan Joseph: *Uniforms and Nonuniforms* i.m. 50.

²⁸ Joathan Joseph: *Uniforms and Nonuniforms* i.m. 66-67.

²⁹ Joathan Joseph: *Uniforms and Nonuniforms* i.m. 69.

³⁰ *Honorius Augustodunensis: Gemma Animae* [MPL. 172.]. 502—503.

³¹ Kassius Hallinger: *Gorze-Kluny: Studien zu den monastischen Lebensformen und Gegensätzen im Hochmittelalter*. *Studia Anselmiana* 2. (1951). 661-695.

³² Szent Benedek Regula. 55. fejezet. Mégis azt hisszük, hogy mérsékelt éghajlatú helyeken minden szerzetes számára elég egy kukulla és egy tunika, - mégpedig télen egy vastagabb, gyapjas kukulla, nyáron pedig egy könnyű, viseltes -, továbbá a munka miatt a skapuláré; lábbelinek pedig cipő és szandál. (...) Ezeknek a ruháknak színe vagy durvasága miatt ne okozkodjanak a szerzetesek, hanem viseljenek olyat, amilyen azon a vidéken található vagy éppen olcsóbban megszerezhető.

³³ Szent Benedek Regula. 55. fejezet. Ruhákat a testvérek lakóhelyüknek és az éghajlatnak megfelelően kapjanak, mivel hideg vidéken többre van szükségük, melegen pedig kevesebbre.

³⁴ Szent Benedek Regula. 55. fejezet. Amikor újat kapnak, azonnal adják vissza mindig a régit, hogy a szegények számára a ruhatárba helyezhessék.

³⁵ *Andrew Jotischky: The Carmelites and antiquity: Mendicants and their pasts in the Middle Ages*. Oxford. 2002. 76.

³⁶ *Julie Glodt: Putting on Christ, The Priest's Clothing and Its Metaphors at the End of the Middle Ages*. *Religion and the Arts- Faith/Fashion/Forward*, 24 (5). 2020. 8.

annak, hogy az egyik állapotból egy másikba kerül át a felszentelt személy.³⁷ A 13. századtól azonban a hangsúly a laikusok és papok közötti szegregációról, az asszimilációra, a pap Krisztushoz hasonlóvá válásához került közelebb,³⁸ míg a szerzetesi csuha egy életformaváltást, egy társadalmon kívüli státuszt jelzett.

3. Szent Ferenc öltözködése a hagiográfiában

A Szent Ferenc életéről írt munkák száma igen magas már Ferenc halála körül is, ami annak köszönhető, hogy Ferencet már életében is szentként tisztelték.³⁹ Ez is rámutat a középkori szent vallási, társadalmi, világlátási jellegére; azonban Szent Ferencre nem egyszerű személyként tekintettek sem a saját korában, sem később, hanem a követői „Krisztus igazi tanítványaként” tartották számon.⁴⁰ Ez a fejezet nem hivatott a hagiográfia egészét elemezni; célom a ruhát ábrázoló momentumok kiragadása és értelmezése. Ennek érdekében Celanói Tamás és Szent Bonaventúra Ferenc-életrajzát és a Három társ legendáját elemzem, mint a rendalapító legjelentősebb korai hagiográfiai emlékeit.

3/a A kiemelt életrajzok története tömören

A Ferenc-hagiográfia egyik legkiemelkedőbb írója, Celanói Tamás (1200-1260), akire minden későbbi életrajzíró támaszkodik, aki kortársa volt Szent Ferencnek és részletesen ír a szent öltözködéséről is. Ahogy a történelmi kutatások, úgy az életrajzíró is hangsúlyozza Assisi Szent Ferenc öltözködésének korai szakaszát, továbbá családi hátterét. A három társ legendája (*Legenda Trium Sociorum*) (1241-1247) Celanói Tamás első művének megírása után nem sokkal készült el, ugyanis a „rendi közvélemény egyre hangosabban kezdte sürgetni egy újabb és kimerítőbb életrajz összeállítását”. Ennek a követelésnek adott hangot az 1244. évi genovai egyetemes káptalan, amely minden testvért felszólított, hogy aki tud valami újat a szent alapító életéből, azt haladéktalanul vesse papírra és bocsássa Crescentius a Jesi generális rendelkezésére.”⁴¹ A hagyomány és a *Chronica XXIV Generalium* (1374) szerint e titokzatos három társ alatt Leó, Angelus és Rufinus szerzeteseket kell érteni, akik Ferencsel éltek élete végén. A legenda komoly irodalomtörténeti vitáknak volt táptalaja, ugyanis sem a datálással, sem az eredetiséggel nem értettek egyet.⁴² Azonban az kijelenthető, hogy írójától és hitelességétől függetlenül a szöveg az Assisi városában történetekre összpontosít, és Ferencről nem mint rendalapítóról, hanem mint lokális szentről beszél.⁴³ Szent Bonaventúra (1221-1271)

³⁷ Julie Glodt: Putting on Christ i.m. 1.

³⁸ Julie Glodt: Putting on Christ i.m. 2.

³⁹ André Vauchez: Francis of Assisi: The Life and Afterlife of a Medieval Saint. New Haven. 186.

⁴⁰ André Vauchez: Francis of Assisi i.m. 186.

⁴¹ Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről. Ferences Források 2. Agapé, Szeged, 1993. Balanyi György bevezetője. 8.

⁴² La Légende de S. François d'Assise dite *Legenda trium sociorum*, in: *Analecta Bollandiana* 19. számában (1900), 119–197.

⁴³ Manselli, Raoul: *Nos qui cum eo fuimus. Contributo alla questione francescana*. Roma. 1980. 25–30.

a ferences rend történetének kiemelkedő alakja is írt Szent Ferenc életrajzt (Legenda major S. Francisci, 1260-63), amelyet magyarul Szent a szentről címen is szoktak említeni. Bonaventúra a rendbeli igazgatás céljával elevenítette fel a ferenci lelkületet, amelyben kitér az öltözködésre, ugyanis korábban a rendben a szegénység értelmezése jelentős feszültséget okozott. Éppen ezért a Bonaventúra-legenda sarkossá teszi a szegénység egzisztenciális értelmezését, hogy saját felfogását az alapítóatya életével igazolhassa. Ahogy az összes későbbi életrajzíró, úgy Bonaventúra is a Celanói Tamás-i szövegkorpuszra támaszkodik.

3/b A fiatalkori kicsapongások

Ferenc egy Assisiben élő posztókereskedő fia volt, a lovagias és fényűző öltözködés nagy hatást gyakorol a fiatal férfire,⁴⁴ „... leomló ruhák viselésében valamennyi barátját megelőzte.”⁴⁵ A 12. században az itáliai városok, köztük Assisi is, jelentősen fejlődött gazdaságilag; az iparosodás és a pénzforgalom növekedése érezhető életszínvonal-emelkedést hozott, amely a társadalmi életben, így az öltözködésben is hangsúlyosan megmutatkozott. A posztó- és bőrkereskedelem fellendülésével⁴⁶ Ferenc családjának vagyoni helyzete is gyarapodott,⁴⁷ azonban az iparosodással „a keresztény világ széttöredezett.”⁴⁸ Erről a szociális környezetről és Szent Ferenc családjáról az életrajzíró, Celanói Tamás különösen negatívan ír.⁴⁹ A legendák hangsúlyozzák, hogy Ferenc fiatalon nemesekhez hasonlóan, előkelő ruhákat viselt,⁵⁰ azonban a hagiográfia felhívja a figyelmet, hogy ez ráerősít a megtérés külső megjelenésére, azaz ezen gesztusok tekinthetők hagiografikus közhelyeknek. A három társ legendája Celánóit meghaladva ír Ferenc kicsapongó életéről, amely a ruha aspektusát külön ki is emeli: „ruházkodásban is messze túllépte az illendőség határát, és a lehető legdrágább szövetekből varratta.”⁵¹ Ferenc luxust követő és látványos öltözködése a saját korában akár ripacskodásnak is nevezhető. A hagiográfia elbeszélése szerint tehát Ferenc igyekezett társait is megelőzni a

⁴⁴ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 131.

⁴⁵ Celanói Tamsá: (I/2.)

⁴⁶ André Vauchez: Francis of Assisi i.m. 6.

⁴⁷ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m.16.

⁴⁸ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m.17.

⁴⁹ Celanói Tamás: (I/1.) A spoletói völgy felső végében fekvő Assisi városában élt egy Ferenc nevű ember, akit szülei, a világ hiú szokásának hódolva, kora fiatalságától kezdve szertelenségre neveltek, és aki az ő nyomorúságos életük és erkölcsük láttán még náluknál is hiúbbá és szertelenebbé fejlődött.

⁵⁰ A három társ legendája I. fej. 17. „Mivel pedig külső megjelenésében egészen a nemesekhez hasonlított, a lovagfogllyokkal zárták össze.”

⁵¹ Három társ legendája I. fej. 10. „De nemcsak ilyen dolgokban volt Ferenc bőkezű, sőt pazarló, hanem ruházkodásban is messze túllépte az illendőség határát, és a lehető legdrágább szövetekből varratta ruháit. Egyszer meg annyira ment a különcködésben, hogy ugyanannak az öltönynek egyik felét a leghitványabb, másik felét pedig a legdrágább kelméből készítette.” http://www.ppek.hu/konyvek/A_harom_tars_legendaja_1.pdf

divatos öltözködésben, amelyről később regulájában úgy fogalmaz, hogy más jólöltözött személyre még irigynek sem szabad lenni.⁵²

3/c A megtérés

Szent Ferenc életében radikális változást a megtérés hozott, amelyről Celanói Tamás első és második legendája eltérően nyilatkozik. A Vita Primában (1228) egy spirituális megtérést ábrázol, melyben a pszichológiai folyamatokat hangsúlyozza, míg a Vita Secundában (1274) egy misztikus, életviteli változásról tanúskodik. A megtérés fontosságát az is bizonyítja, hogy Celanói ahhoz viszonyít kronológiailag mindent. (pl.: „Megtérése óta már húsz esztendő telt el”, „megtérése tizennyolcadik esztendejéig” etc.) A klasszikus megtéréstörténetek a középkorban általában egy „megvilágosodás élményhez”, azaz pillanathoz köthetők, ellenben Szent Ferenc megtéréséről a szerzők folyamatként, 4-5 éves periódusként írnak.⁵³ A Három társ legendája szerint a megtérés egy hosszú, fokozatos folyamatként bontakozik ki; az egyszerűség iránti vágy egy korai látomás hatására megfogalmazódik, míg a teljes krisztusi életre való átalakulás később valósul meg. A gazdag ifjú számára a megtérés egy radikális döntés, ugyanis a materiális, pénzközpontú világtól el kell szakadnia. Ezt a hagiográfiából jólismert gesztus, a ruha levétele és a szegényes öltözet felvevése szimbolizálja. „Fölkelt tehát, megerősítette magát a kereszt jelével, silány ruhát öltött, s Folignóba sietett, ahol pénzzé tette mindazt, amije volt. (...) A szegénység igazi szerelmese erre készen is mutatkozott. A püspök előtt haladéktalanul, minden szó nélkül leveti összes ruháit és atyjának adja. Ekkor lett nyilvánvalóvá, hogy Isten embere testén, a finom ruha alatt, vezeklőövet hordoz. Csodás buzgalomtól lelkileg szinte megrészegevedve, még alsóruháit is levetette” – írja Assisi Szent Ferenc megtéréséről Bonaventúra.

3/d A szegénység megélése

További példák is igazolják Ferenc radikális megváltozását, az új világlátását. Celanói Tamás egy Szent Márton-i toposszal, a szegénynek a köntös odaadásával is felruházza, sőt Szent Ferenc a teljes ruháját adja a koldusnak, ezzel is kiemelve a szent nagyságát.⁵⁴ Celanói után Bonaventúra is kiemeli Ferenc öltözködésének szegényességét és adakozását saját szegénységének ellenére. A Szent Márton-i adományozás, a szegények istápolása szintén megjelenik a szövegben. Ferenc fokozatosan határolóik el a pompás öltözékektől, kezdetben

⁵² Három társ legendája, II. fej.12. „Szokásához híven most is a legdrágább kelmékből készítettett magának ruhát, és bár származását tekintve alacsony rangú volt, felkészülésében iparkodott túltenni polgártársán.”

⁵³ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 50.

⁵⁴ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 51.

ruháját adja szegényeknek – ahogyan ez a korábban említett legendákban is megjelenik – Szent Márton-i módon és Jézust követve.⁵⁵

A végső szakítása a lovagi életével, gazdag családjával az apa ruháinak megtagadása előtt történik, amikor apja posztói közül a szegények megsegítésére elad néhányat, amiért apja elől bujdosnia kellett. Ferenc a püspök házában menedéket kap, ahol megtörténik a „családváltás”, azaz a kereskedő létből az egyházba lépés.⁵⁶ Ferenc a hagiográfia szerint a végső hivatást az evangélium szavaiból nyeri, ⁵⁷ amikor meghallja Jézus tanítását, amely az apostolokat a szegénység vállalására és az evangélium hirdetésére buzdítja. ⁵⁸ Ezt követően egyből igyekezett megvalósítani Jézus tanítását, eldobja ruháit és kiegészítőit. Megtérése egy korábbi szakaszában Celanói így ír az öltözködéséről: „Ebben az időben még remeteruhát viselt, derekát bőrvél kötötte át, kezében botot hordott, s lábára sarut húzott.”⁵⁹ Ez a második levetkezés a tényleges szegénység, a klasszikus értelemben vett „ferences élet” kezdete. „Tunikája rajta egyetlen díszként a kereszt képével - oly durva anyagból készült, hogy benne keresztre feszítheti testét hibáival és bűneivel együtt, s oly szegényes és egyszerű, hogy nincs ember a földön, aki irigyelné.”⁶⁰ A rend megalakulásáról, a Kisebb Testvérek megjelenéséről Celanói így ír: „Mint a szent szegénység követői semmit magukénak nem mondtak, semmihez nem ragaszkodtak, és ezért semminek elvesztésétől nem féltek. Beérték egy kívül-belül foltozott habitussal; semmi fényűzés nem látszott rajtuk, elhanyagoltaknak és szegényeknek látszottak, hogy ezáltal a világ számára teljesen megfeszítettnek tűnjenek. Dereukat kötéllal övezték, durva alsóruhát viseltek, és el voltak szánva, hogy véges-végig megmaradnak ebben az állapotban, s ezentúl semmi másra nem törekszenek.”⁶¹ Szent Ferencet a szegénységének dicséretében az életrajzíró szélsőségesen ábrázolja a szentet, egyetlen ruháját is odaadja másoknak, sosem vágyott másra. Azonban látni kell, hogy a ruha egyszerűsége ténylegesen Ferenc lelkületére és hitére hívta fel a figyelmet az olvasók számára: „Szegényes ruhája mutatta, hová rejtette kincseit. Ezért vidáman, jól felkészülve, biztosan járta útját, és boldog volt, hogy

⁵⁵ Három társ legendája, II. fej. 13. „Ezt a látomást a nagylelkűségnek és előkelő gondolkodásnak egészen egyedülálló példája előzte meg: Ferenc új és drága ruháit Krisztus szerelméért a látogatást közvetlenül megelőző napon mind egy nemes származású szegény loagnak ajándékozta.”

⁵⁶ Celanói Tamás: Vita Prima (1. könyv/ VI. fejezet): „Mikor a püspök elé értek, minden habozás és késedelem nélkül, és anélkül, hogy kérdést várt vagy maga csak egy szót is szolt volna, levetette és atyja kezébe számlálta minden ruhadarabját; még alsó ruháját sem tartotta meg, úgyhogy anyaszült meztelenül állott a sokaság előtt.”

⁵⁷ Lk9, 3-4; Mt10, 9-10

⁵⁸ Celanói Tamás: Vita Prima (1. könyv/ IX. fejezet): „Szent Ferenc pedig, mikor meghallotta, hogy Krisztus tanítványainak sem aranyat, sem ezüstöt, sem pénzt nem szabad maguknál tartaniuk; az útra sem erszényt, sem tarisznyát, sem kenyeret, sem botot nem szabad magukkal vinniük; sem sarut, sem két köntöst, nem szabad viselniük, hanem szüntelenül az Isten országát és bűnbánatot kell hirdetniük, tüstént felujjongott a Szentlélekben: „Ez az, amit én akarok, ez az, amit én keresek, ez az, amit teljes szívemből tenni kívánok!”

⁵⁹ Celanói Tamás: Vita Prima IX. fejezet.

⁶⁰ Celanói Tamás: Vita Prima (1. könyv/ IX. fejezet)

⁶¹ Celanói Tamás: Vita Prima XV. fejezet

a múltó javakat százszor többet érő kincsekre cserélte.”⁶² A Bonaventúra-legenda szerint – Celanóit követve – télen, hidegben is egyszerű habitusát hordja, amelyet azért tud elviselni, mert belülről fűti a Lélek.⁶³ Magának a csuhának, mint egyenruhának anyagi minőségéről és alakjáról Celanói Tamás és Szent Bonaventúra is kiemeli, hogy egyszerű zsákruháról van szó, amely keresztalakú, ezzel explicit módon vállalva a krisztusi élet nehézségeit és felelősségét.⁶⁴ Ezen gesztus a szinoptikus evangélisták által megörökített „keresztfeltevés” jézusi önmegtagadásról szóló felszólítására emlékeztet.⁶⁵ Összességében tehát Bonaventúra kijelentése, miszerint „Isten emberének egész nyilvános és magánélete az Úr keresztje körül mozgott”,⁶⁶ valóban igaz, mivel mind külsőleg a ruhában magán hordozta a kereszt alakját, mind lelkében a krisztusi keresztről elmélkedett, és stigmatizációjában is magán hordta a keresztrefeszített sebeit. 2024-ben volt a stigmatizáció 800. évfordulója, amiről mind a hagiográfia, mind az ikonográfia méltán megemlékezik. Az életrajzokban a ruha vér által átázása jelenik meg. Komoly vérvesztéséről tanúskodik, ha a durva anyagból készült ruha átnedvesedik⁶⁷; a „(...) piros behagedt sebhely vöröslött, amely gyakran volt nedves a Szent vérétől és megfestette alsó és felső ruháját.”⁶⁸ Az isteni kegyelem annyira átformálta gondolkodását, hogy – bár még világi ruhában járt – égett a vágytól, hogy egy idegen városban levethesse ruháit, odaadhassa a szeme elé kerülő első koldusnak és helyette annak rongyait ölthesse magára.”⁶⁹ A három társ legendája alapján a „családváltás” és a megtérés folyamata különös hangsúlyt kap, ahol az öltözet kiemelt szerepe előre jelzi a változást és a megtérés mélyebb jelentőségét.⁷⁰ Ferenc nem találja egyből az utat a dolgozatban tárgyalt ferences

⁶² Celanói Tamás: Vita Prima XXV. fejezet

⁶³ „Egyszer megkérdezték, hogyan tudja magát ilyen ruhában a tél kemény hidege ellen védelmezni. Lelke buzgalmában így felelt: — Ha belsőleg vággyal fölérnénk az égi haza melegét, ezt a hideget kívülről könnyen elviselnék! Irtózott a ruha puhaságától. A keménységet szerette, arra hivatkozva, hogy ezért dicsérte Keresztelő Szent Jánost is az isteni ajak.”

⁶⁴ Szent Bonaventúra: Szent a szentről. Függelék (Halála után történt néhány csodája. I. §. A szent sebhelyek ereje.) Bp. 1942. 116. „Hogy megtérésétől kezdve a szívébe vésődött kereszt jelével testét külsőleg is megjelölje, keresztbe foglalta magát: a bűnbánatnak keresztalakú ruháját vette fel, hogy necsak befelé, lelkileg öltötte légyen magára a keresztrefeszített Urat, hanem teste is annak a keresztnek pajzsát hordozza és az ő hadserege is ugyanabban harcoljon az Úrért, amelynek jelében Isten a szellemi hatalmasságokat legyőzte.” –

⁶⁵ Mt16, 24; Mk8,34; Lk9,23

⁶⁶ Szent Bonaventúra: Szent a szentről. i.m. 116.

⁶⁷ „Testének jobb oldalán pedig, mintha lándzsával szúrták volna át, egy behagedt seb látszott, amelyből időről időre vér szivárgott, úgyhogy alsó ruháján kívül sokszor tunikáját is átnedvesítette.” Celanói 95.

⁶⁸ Bonaventúra XIII. fej. 3.

⁶⁹ Három társ legendája, III. fej. 15. l

⁷⁰ Három társ legendája, VI. fej.: „Isten embere a püspök szavain felvidámulva és megerősödve, odavitte a pénzt eléje, és így szólt: „Uram, nemcsak a pénzt, mely kétségkívül az ő portékájának árából került ki, akarom visszaadni vidám szívvel, hanem ruháimat is.” Ezzel bevonult a püspök egyik szobájába, sorra levette ruháit, azután meztelenül kilépett, a püspök előtt, atyja és a jelenlevők előtt földre fektette a ruhadarabokat, föléjük dobta a pénzt s végül így szólt: „Halljátok és értsétek meg jól: Eddig Bernardone Pétert mondtam atyámnak, mivel azonban feltettem magamban, hogy ezentúl egyedül Istennek szolgállok, ezennel visszaadom neki a pénzt, ami miatt annyira felindult, és minden ruhadarabomat, melyet az ő pénzén szereztem és ezentúl így akarok imádkozni: Mi Atyánk, aki a mennyeekben vagy, és többé nem így: Atyám, Bernardone Péter.” 21.

csuhához, hanem kezdetben „még remete viseletben járt, azaz kezében botot, lábán sarut, derekán pedig bőrvet hordott.”⁷¹ Ezt követően történik meg életében a váltás, amely elvezeti őt a szegénység végső fokáig, amikor már csak „egy ócska és durva csuhát tákolt össze magának, és azt bőrv helyett kötéllel vette körül.”⁷²

A korban ez a megjelenés még más szerzetesrendekhez képest is eltérő és újszerű volt, amelyet a hagiográfia egy külső szemlélő szájába adott mondattal igazol, amely szerint „vagy egészen közel állnak az Úrhoz tökéletesség dolgában, vagy bolondok (...) „hiszen alig esznek valamit, saru nélkül járnak és a lehető leghitványabb ruhába öltöznek(...)”⁷³, szinte erdei embereknek tündek.”⁷⁴

4. Szent Ferenc korai ábrázolása

A Szent Ferenc ábrázolások kutatása csak az 1980-as években kezdődött,⁷⁵ ekkor vált világossá, hogy a korabeli ábrázolások, nem csupán illusztráció funkciót töltenek be, hanem történelmi források is. Chiara Frugoni olasz történész volt ennek a kutatásának a fellendítője, aki Assisi Szent Ferenc stigmatizációját ábrázoló 13. századi képzőművészeti alkotásokat elemzett, és rávilágított azok információértékére.⁷⁶ A művészettörténet kiemeli, hogy Ferenc halálakor a portréművészet még kialakulóban volt.⁷⁷ Mind az ikonográfia, mind a hagiográfia médiuma egy-egy szent és/vagy rend kultuszának népszerűsítését szolgálta.⁷⁸ Assisi Ferenc rendalapítása után sokan követték a szegénység útján, hirtelen nagylétszámúvá vált ezzel párhuzamosan fokozatosan a kolostorok száma is megnövekedett. 1226. október 3-ai tranzitusa után általánossá vált a Ferencet ábrázoló freskók jelenléte a kolostorokban; Ferenc a középkor népszerű ábrázolási témájává nőtte ki magát.⁷⁹ A szent népszerűsége az ábrázolás gyakorisága mellett a 13-14. században való névválasztás gyakoriságában is megmutatkozott.⁸⁰ A képzőművészet alakulását jól nyomon lehet követni az azonos témát ábrázoló alkotásokon;

⁷¹ Három társ legendája, VIII. fej. 25.

⁷² Három társ legendája, VIII. fej. 25. „Először is túladdott mindenem, amiből egynél többje volt, azután eldobta magától a botot, sarut és erszényt, és végül egy ócska és durva csuhát tákolt össze magának, és azt bőrv helyett kötéllel vette körül.”

⁷³ Három társ legendája, IX. fej. 29. „Az egyik hallgató meg éppenséggel ezt mondta: „Ezek az emberek vagy egészen közel állnak az Úrhoz tökéletesség dolgában, vagy bolondok, mert íme, életük minden remény nélkülinek látszik. Hiszen alig esznek valamit, saru nélkül járnak és a lehető leghitványabb ruhába öltöznek.”

⁷⁴ Három társ legendája, X. fej. 31. „Mindazonáltal, akik csak látták őket, módfelett csodálkoztak rajtuk, mivel életmódjukban és ruházódásukban különböztek minden más embertől, és szinte erdei embereknek tündek.”

⁷⁵ André Vauchez: Francis of Assisi i.m. 209.

⁷⁶ Chiara Frugoni: Vita di un uomo: Francesco d'Assisi. 2014.

⁷⁷ André Vauchez: Francis of Assisi i.m. 210.

⁷⁸ Timothy J. Johnson: Lost in sacred place: Textual Hermeneutics, Liturgical Worship, and Celano's Legenda ad usum chori. Franciscan Studies 59. (2001) 109-131.

⁷⁹ Pietro Scarpellini: "Iconografia francescana nei secoli XIII e XIV," in Francesco d'Assisi: Storia e Arte. Milanó. 1982. 91-126.

⁸⁰ William R. Cook: Images of St Francis of Assisi in painting, stone and glass from the earliest images to ca. 1320 in Italy. A Catalogue. (Italian Medieval and Renaissance Studies 7.). Firenze – Perth. 1999. 18.

Ferenc halála után az őt ábrázoló médium fokozatosan alakult ki.⁸¹ Ahogy az irodalomban az eposzi hősök rendelkeznek állandó jelzőkkel (epitheton ornans), úgy a festészetben, szobrászatban attribútumokról beszélhetünk. Ferenc életéről írt korai történetek a ruhaleírást minimálisan tárgyalták, azonban a 13. században robbanásszerűen megemelkedett a Ferencről készült portrék száma, amelyekkel kapcsolatban felmerül a színnek a kérdése, mint a kordáé és a tunika kapucnijáé.⁸²

4./a A habitus formájának kérdései az ábrázolásban

A habitus formájával, színével, anyagával kapcsolatban már a 13. században felmerültek kérdések.⁸³ Ezen bizonytalanságok azonban többről szóltak, mint magának a ruhának kérdéséről, ugyanis a ruha identitásjelző hatást gyakorolt a szegénység megélésére és egységességre. A ferences ruhakutatás felhasználta a korai írott forrásokat, amelyek megbízhatóbbnak tekinthetők, mint a festészet, ugyanis a festőművész a színeket, a formákat mindig tartalommal tölti meg és szabadabban értelmezi azokat.⁸⁴ A régészeti leletek és azok kémiai elemzése, a szénizotópos kormeghatározás), amely a leghitelesebb módon tudja kutatni a ruhát mint matériát.⁸⁵ Számos Szent Ferencnek tulajdonított tunika fennmaradt. Ezek közül a leghíresebbek például a Basilica di San Francescoban található ruha,⁸⁶ ami különböző zsákanyagokból összevert kapucni nélküli szakadozott ruha, vagy az arezzoi,⁸⁷ amely egy egységesebb barna anyagokkal foltozott csuklyás ruha. A ferences öltözet alatt az alsó ruházatot, a övvel átkötött habitust és valamilyen lábbelit értünk. Ahogy a hagiográfia is kitér a ruha keresztalakjára – ezzel a ruha viselője mintegy Krisztussá válik –, úgy ez a szimbólum az ábrázolásokban is nagy szerepet kap. Assisi Szent Ferenc a ruházat jelentőségével pontosan tisztában volt,⁸⁸ ezt hivatott igazolni a Santa Croce bazilikában található oltárkép egyik ábrázolása,⁸⁹ amelyen a fiatal Ferenc a megtérése és világi ruháitól való megvallása után pálcával a kezében, mintegy „ruhatervezőként” mutatja be a kereszt alakú habitust. A kapucni rész már a korai időszakról használatban volt, azonban ennek pontos formája és nagysága csak a 13. század második felében lett rögzítve. Ahogy az egyszerű ruha is lázadás volt a társadalmi normák ellen, úgy a derékon hordott öv is, ugyanis a kenderből, lenből készült zsinór szembe

⁸¹ William R. Cook: Images of St Francis of Assisi i.m. 15.

⁸² Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur pour les frères? Regards sur l'habit des Mineurs aux XIIIe-XIVe siècles. Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre 18. (2014) 1. sz. 3-4.

⁸³ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 4.

⁸⁴ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 10.

⁸⁵ Mechthild Flury-Lemberg: Textil-Konservierung im Dienste der Forschung. Ein Dokumentarbericht der Textilabteilung zum zwanzigjährigen Bestehen der Abegg-Stiftung, Berne, 1988.314-317.

⁸⁶ függelék 8.

⁸⁷ függelék 9.

⁸⁸ Damien Boquet: Écrire et représenter la dénudation de François d'Assise au XIIIe siècle. Rives méditerranéennes 30 (2008). 39-63.

⁸⁹ függelék 6.

megy a Ferenc korabeli más rendek viseletével, akik szövet- vagy bőrvet hordtak.⁹⁰ Szent Ferenc és követői a ruha minden részletében a szegénység explicit megmutatását és szélsőségességét emelték ki, amelyet az övön viselt három csomó is kifejez: szegénység, tisztaság és engedelmesség. A korai freskókon, a 13-14. századi ferences ábrázolásokon az övként használt zsinórt általánosítva a habitus közepén lelógatva ábrázolták,⁹¹ sok esetben egy csomót a derékon és kettőt a lelógó részen jelenítettek meg.⁹² A korda rendszeres oldalsó viselete később alakult ki.

4./b A habitus színének kérdései az ábrázolásban

Az ábrázolások elemzése során felmerül a ruha színének kérdése. Nyolc évszázadra visszatekintve a mai színek – többé kevésbé – stabilizálódása viszonylag új keletű.⁹³ A mai napig a ferences habitus sokszínű; létezik fekete, szürke, barna, sőt világoskék habitus is. A szín függ a földrajzi elhelyezkedéstől és a ferences családtól.⁹⁴ Sem a regula, sem a hagiográfia nem emelik ki külön a színt; az anyag szempontjából is csak a „zsákanyagot” és a darócot, azaz a durva zsákszerű nyers posztóanyagot említik, amely színét tekintve lehet barnának is és szürkének is tekinteni. Elképzelhetetlen a 13. századi kisebb testvérek lelkületének és luxus ellenes viselkedésének ismeretében a festett gesztenyebarna színű ruha, amelyet egyes festmények megörökítenek; továbbá a Ferencnek tulajdonított tunikák is egyszerűségről, szakadozottságról árulkodnak. A színkezelés és festés nélküli textil kifejezésére az 1220-as években Itáliában a naturalis vagy a non tincta szót használták, ezek azonban nincsenek említve.⁹⁵ A fekete színű tunika a 17-18. században vált fokozatosan népszerűvé, valamint a 19. században a fekete habitust jegyezték szabványnak Franciaországban, ami a napóleoni hódítások során szélesebb körben is elterjedt Európában.⁹⁶ A szürke ruhát a konventuális ferencesek viselték, majd a missziót teljesítő testvéreknél jelent meg.⁹⁷ A barna tunika – amelyet ma Magyarországon viselnek a ferences szerzetesek – az obszerváns és később a kapucinus ferences család habitusa volt.⁹⁸ A kék szín Latin-Amerikában vált használatossá a 18. században, valamint egy-egy spanyolországi régióban a máriás jámborság kifejezéseként.⁹⁹

⁹⁰ Elisabetta Gulli Grigioni: Cordigli francescani. Valenze spirituali, protettive, decorative. Il Santo 43 (2003). 857-874.

⁹¹ függelék 1-3;7;13-22;26-33;36-43.

⁹² Elisabetta Gulli Grigioni: Cordigli francescani i.m. 857-874.

⁹³ Giancarlo Rocca: TLa Sostanza dell'Effimero. Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente. Róma. 2000.

⁹⁴ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i. m. 1.

⁹⁵ vö. IX. Gergely 1231. szept.1.: Omnia vero lanea indumenta sint naturalis coloris, et non tincta, Bullarium romanum, 460 (XXVIII).

⁹⁶ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 2.

⁹⁷ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 2.

⁹⁸ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 2.

⁹⁹ Dominicus Sparacio: De colore habitus minoritici. Miscellanea Franciscana 24 (1924). 198-202.; Alençon, Édouard: Il colore dell'abito dei frati minori. Miscellanea Franciscana 25 (1925) 3-12.

Azonban a 13. században az általános ferences habitus a teveszőr barna és a szürkés barna árnyalata között mozgott,¹⁰⁰ amely különbséget a gyapjúsálak mennyiségének változtatásával értek el a fonás során.¹⁰¹ Assisi Szent Ferenc nem tér ki regulájában a szín kérdésére, ugyanis nem a ruha a legfontosabb, hanem azok az erények, amelyeket az egyszerű ruhaviselet kifejez. A rendalapító nem határozza meg a tunika pontos színárnyalatát, amely a rendtörténetben a rend tagjai közötti nézetbeli, elhelyezkedési különbséget kifejezésére adtak alkalmat.¹⁰² Szent Ferenc halála után a ruha és a szegénység megélése vitatott témává vált, a szín az intézményesülés problémájává vált.¹⁰³ Szent Bonaventúra magister generalis 1260-ban a narbonne-i általános rendi gyűlésen egészíti ki a regulát – amelybe hivatalosan nem lehet beleírni – a habitus közel negyven sornyi pontos meghatározásával.¹⁰⁴ „Omnino nigrae, vel penitus albae tunicae”, azaz sem nem lehetett teljesen fekete vagy teljesen fehér a ruha, csak a jóváhagyott színű habitus az elfogadható, mert a szín és a ruha ára szorosan összefügg; a lehető legegyszerűbb habitust kell hordani.¹⁰⁵ A narbonne-i alkotmány a ruhakérdés mellett kiegészíti a regula szövegét a rendbe való belépés feltételeivel és a szegénység megélésének módjával. A Szent Ferenc ábrázolások kutatása nem tér ki részletesen a színekre, azonban Veronique Rouchon Mouilleron munkáját felhasználva a 13. század közepétől a 14. század elejéig összeállítottam egy ábrázolás-gyűjteményt, amelyben a színről és magáról a ruháról is beszélek általánosan.¹⁰⁶ Összességében a gyűjtött anyagokból megfigyelhető, hogy a ruha színe jellemzően a szürke és a barna.¹⁰⁷

4/c Szent Ferenc megjelenésének kérdései az ábrázolásban

A korai ábrázolásoktól kezdve szinte minden esetben Assisi Szent Ferencet barna vagy szürke habitusi ruhában, kordával a derekán ábrázolták. Arcszőrzete és hajzata, továbbá a stigmák nyílt vagy rejtett megmutatása azonban eltérő.¹⁰⁸ Az arc- és fejszőrzet, valamint az aszkéta keresztényi élet kapcsolata a freudista Charles Berg¹⁰⁹ szerint összefügg, ugyanis a szőrzet a nemiséggel, a szexualitással rokonítható; éppen ezért „a borotválkozás tulajdonképpen

¹⁰⁰ függelék mindegyike ezt igazolja, kivétel a 2; 5;6;17;16; 30;39.

¹⁰¹ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 10.

¹⁰² Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 5.

¹⁰³ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur pour i.m. 23.

¹⁰⁴ Dalarun, Jacques: La Règle et les constitutions jusqu'à Bonaventure. La Regola dei frati Minori, Spolète, 2010. 213-267.

¹⁰⁵ Constitutions de Narbonne : De qualitate habitus [Rubrica II]. Cum reg dicat, quod fratres omnes vestimentis vilibus induantur, statuimus, ut vestimentorum vilitas attendatur in pretio pariter in colore Omnino nigrae vel penitus albae tunicae desuper non portentur, nec de panno cardato ubi alius haberi porterit bono modo. Fiant autem tunicae aptae, sine deformitate, non habentes superfluitatem in longitudine, vel latitudine

¹⁰⁶ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 14.

¹⁰⁷ Veronique Rouchon Mouilleron: Quelle couleur i.m. 19.

¹⁰⁸ William R. Cook: Images of St Francis of Assisi i.m. 16.

¹⁰⁹ Charles Berg: The Unconscious Significance of Hair. Oxfordshire. 1951.

szimbolikus kasztráció, a rövidre nyírt haj pedig a libidó impulzusainak kontrollját jelenti.”¹¹⁰ Magának a rövidre/kopaszra nyírt hajnak a jelentése kultúrákként eltérő lehet, azonban számos esetben a bergi következtetést sem lehet kizárni.¹¹¹ Ferenc testére és arcára vonatkozó hagyomány, hogy az idő előrehaladtával szebbnek ábrázolták, mint amilyen feltételezhetőleg volt, ugyanis a korai hagiográfiákban, feljegyzésekben Ferencet egy fekete hajú, törékeny és alacsony férfinak írták le.¹¹² Ahogy magának Assisi Ferenc ikonográfiájának is vannak sémái, úgy az ábrázolás környezetének is. A középkori szentet az esetek nagy többségében a hagiográfiából ismert egy-egy jelenethez köthető kontextusban ábrázolják, ilyen például a megtérése, a regula megírása, a stigmák megkapása. Több mint kétszáz ábrázolás maradhatott ránk a 13. századból, azonban minden ikonográfiával foglalkozó tudós – Vouchez és Cook William R. is kiemeli – kiemeli, hogy a korabeli képek töredéke (~1%-a) maradhatott a jelenkorra.¹¹³ Cook William R. Szent Ferenc ábrázolását elemző gyűjteménye¹¹⁴ alapján a következő megállapításokat tehetjük. A 13-14. századi festészet az alkotás alanyának gazdagságát domborította ki, míg a Ferencről készült portrék az egyszerűséget és az istenközeliséget. Azonban az ikonográfia elsősorban nem a szegénység megélést emelte ki, hanem a krisztusi jelleget, éppen ezért az ábrázolások jelentős százaléka a stigmatizáció csodáját választja témájául. Ahogy a hagiográfia is sűrűn kereszthivatkozott/keresztmászolt, úgy ez igaz az ikonográfiára is, sőt, az ábrázolások elsődleges forrásai a legendák és a korábbi festmények.

5. A ruha a ferences regula tükrében

A regula szó etimológiailag a 'rego' latin szóból származik, melynek jelentése 'szabályzat, irányítás'.¹¹⁵ A lexéma történeti jelentése olyan írott előírások összessége, amely egy szerzetesi, lovagi közösség életét szabályozza, melynek általános részei a közösség jelmondata, a hierarchikus felépítése, a szokások és az életvitel meghatározása. Az „írott szabálynak való engedelmesség, ami megkülönböztette a szerzeteseket és apácákat másoktól, akik kevésbé szabályozott keretek között éltek vallásos vagy aszkéta élet.”¹¹⁶ Az írott regulák és a szerzetesi közösségek élete közötti különbségek sokoldalúan tükrözik azt, ami történt politikai, társadalmi és kulturális környezetükben. Gyakran ezen reflexiók felfednek olyan információkat, amelyek

¹¹⁰ Klaniczay Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8. (1978) 40.

¹¹¹ Edmund Ronald Leach: Magical Hair. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 88. (1958) 2. sz. 147-164.

¹¹² „Tudnunk kell, hogy Szent Ferenc apró termetű, vézna emberke volt, akit az idegenek hitvány kis koldusnak néztek, és semmibe se vették” Szt.Ferenc viragosc kertje 47.old

¹¹³ William R. Cook: Images of St Francis of Assisi i.m. 17.

¹¹⁴ William R. Cook: Images of St Francis of Assisi i.m.

¹¹⁵Regula. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Szerk. Benkő Loránd. Bp. 1967.

¹¹⁶ Clifford H. Lawrence: Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages. London. 1984. 1–17.

ismeretlenek maradtak volna ezek nélkül.¹¹⁷ Továbbá mint általánosan a szabályok, törvények olyan szervezeti (és adott helyzetben teológiai) problémákra, helyzetekre reagálnak, amelyek már meglévő nehézségek.

5/a Regulatörténet

Ahhoz, hogy a regulák elemzéséből történelmi következtetéseket lehessen levonni retrospektív módon, egy adott helyzetre lévő reflexió okait, hátterét és ismeretlen tényezőit is ismerni kell. A regulák megértéséhez elengedhetetlen ismerni a regulatörténetet átfogóan. Krisztus keresztre feszítése után a keresztény közösségeket üldözni kezdték, ezért sok esetben menekülésre szorultak. A 313-as milánói ediktummal, az üldözések megszűnésével igény mutatkozott az „újszerű mártírságra”, amely összekapcsolódott a remeteség kialakulásával. Szent Pachomius az egyiptomi remeték közösségi (cönobitikus) megszervezéséről gondoskodott; az ősrégula középpontjában a praktikus teendők állnak mint az öltözködés, a munkák mente, az étkezés ideje, az öv viselése:¹¹⁸ „...kellően mértéktartó öltözet, egyenlőség a táplálkozást illetően és megfelelő alvásrend.”¹¹⁹ A kolostorbalépés beavatásáról Pachomius így ír: „Akkor azután vessék le róla a világi ruhát, és öltöztessék a szerzetesek viseletébe. (...) A magával hozott ruhákat pedig vegye át az ezzel megbízott, és helyezze el raktárba, hogy a kolostor vezetőjének hatalmában legyenek.”¹²⁰ A remeteséget talán nem is lehet „észszerű kifejezéssel illetni, bár a valóságban maga volt a monumentális egyszerűség”.¹²¹ Remete Szent Antalról a korai szerzetesi időkben már úgy írtak, mint aki szegényes ruhát hordott és csupán egy ruhát birtokolhatott évszaktól függetlenül, a saru tiltva volt.¹²² Később Nagy Szent Vazul a spiritualításra, az aszketizmusra összpontosított. „Az önmegettartóztatás szükséges. Ez elsősorban nem böjtöt jelent, hanem az élvezetekről való tartózkodást.”¹²³ Nagy Szent Vazul, a regulájában kitér, hogy minden tárgy – köztük a ruha is – Isten tulajdona, és csak szent dologként szabad rátekinteni,¹²⁴ azonban a birtoklással megengedőbb.¹²⁵ A korai regulák emlékeztetnek a koldulórendeknél ismerté vált alapelvekre, azaz a szent egyszerűsége. A regulatörténet legismertebb forrása Szent Benedek Regulája, a nyugati szerzetesség iránymutatója a 6. századból. „A regula nem épületes olvasmány, nem tankönyv, hanem szilárd norma, amely köti az apátot és köti a szerzetest, mindenkit, minden téren.” – írja

¹¹⁷ Albrecht Diem: Monastic Rules. In: Great Christian Jurists and Legal Collections in the First Millennium. Szerk. Philip L. Reynolds. Cambridge. 2019. 215.

¹¹⁸ Peter King: A monachizmus Nyugaton. Bp. 2007. 11-29.

¹¹⁹ Pachomian Koinonia, 1: 313.

¹²⁰ Pachomius: Regula (Az első szerzetesek és remeték életéből 6.) Bp. 1944. 88-89. (49§)

¹²¹ Ludwig von Hertling: Antonius der Einsiedler. Innsbruck. 1929. 88.

¹²² Walter Nigg: A szerzetesek titkai. Bp. 1994. 59.

¹²³ Nagy Szent Vazul 16 §

¹²⁴ Nagy Szent Vazul 143§

¹²⁵ Nagy Szent Vazul 92 §

Hilpisch. A közösség célja a rendezettség és kötöttség, az imádkozás és a munka. Az öltözködés mint homogenizáló és a beavató jelképként értelmeződik. Hangsúlyozni kell a remeteség és a szerzetesség kapcsán, hogy e külső megnyilvánulások valami belső, lelki folyamat kivételéseként nyernek értelmet; önmagában a külsőségek nem vizsgálhatóak.¹²⁶

Assisi Ferenc a Kisebb Testvérek számára több regulát is készített, amellyel a korai ferences identitást és rendet akarta intézményesíteni. Szent Ferenc a Regula non bullatát írja meg elsőnek, amelyet III. Ince konfliktusok után hagyott jóvá 1209-ben, és amelyet az 1221-es káptalanon mutatott be Ferenc viharos fogadtatás közepette.¹²⁷ A pápa előtt Szent Ferenc szegényes tunikában jelent meg, amiért a pápa kezdetben „disznópásztornak” vélte, majd megbánta az előítéletességét.¹²⁸ Nem az apostolokat tartotta követendőnek, hanem magát Krisztust és az evangéliuma szerinti életet.¹²⁹ A 13. század első felében a katolikus egyházon belül komoly nehézséget jelentett a belső szent megújulás (sancta novitas) útjának megtalálása, amelyre Szent Domonkos és Szent Ferenc tette a legnagyobb hatást. A Kisebb Testvére Rendje ténylegesen 1209/10-ben vált hivatalos rendé, III. Ince 1215-ben fogadta el.¹³⁰ III. Honorius pápa 1223-ban fogadta el Ferenc második reguláját, amit Ugolino bíboros kérésére készített el Ferenc. A regula bullatát ma az assisi Sacro Conventóban őrizik.

5/b A Regula non bullata ruháról szóló részeinek elemzése

Az engedelmisség, a tisztaság kiegészül a szegénység szerzetesi erényével, amely a rend fő eszmei háttérévé emelkedett. A Regula non bullata ismerete korlátozott, azonban mint korai regula fontos megvizsgálni.¹³¹ Ferenc szigorúan szabályozza a ruházzkodást a noviciátustól¹³² egészen a fogadalmtétel utánig.¹³³ A szegényes ruhára mint kapott ajándékra vigyázniuk kellett – hiszen a ruha egyfelől Isten ajándéka –, ezért durva daróccal vagy más ruhadarabokkal foltozhatták meg habitusukat.¹³⁴ A ferences lelkület szerint a földön vezekelni kell egy nagyobb és szentebb cél elérésének érdekében, amelyben a ruha segítséget jelent.¹³⁵ A ruha eszköze az egyszerűségében segíti az üdvösségre a lelket,¹³⁶ ugyanis „ha valaki szereti a világot, nincs meg

¹²⁶ Walter Nigg: A szerzetesek titkai. i.m. 61-62.

¹²⁷ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 69.

¹²⁸ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 58-59.

¹²⁹ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 93.

¹³⁰ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 68.

¹³¹ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 35.

¹³² Regula Bullata (2/8) Ha a jelölt anyagi ügyeinek elrendezése után visszatér, a miniszter adja át neki a próbaévre kijáró ruhadarabokat, nevezetesen két csuklyánélküli habitust, övet, alsóruhát és az övig érő kaparót.

¹³³ Regula Bullata (2/13) A többi testvéreknek, akik fogadalmat tettek, legyen egy habitusuk csuklyával és, amennyiben szükségük van rá, még egy habitusuk csuklya nélkül, úgyszintén övük és alsóruhájuk.

¹³⁴ Regula Bullata (2/14) És a testvérek mindannyian szegényes ruhát hordjanak s Isten áldásával durva daróccal, vagy más ruhadarabbal megfoltozhatják ruhájukat.

¹³⁵ Regula Bullata (15) És, ha mindjárt képmutatóknak mondják is őket, sohase szűnjenek meg jót cselekedni. Ne keressék a drága ruhákat ezen a világon, hogy a mennyek országában felölthessék majd a mennyegzős köntöst.

¹³⁶ Regula Bullata (2/15) Ne keressék a drága ruhákat ezen a világon, hogy a mennyek országában felölthessék majd a mennyegzős köntöst.

benne az Atya szeretete, mivel minden ami a világban van: a test kívánsága, a szem kívánsága és az élet kevélysége, nem az Atyától van, hanem a világtól.”¹³⁷ A regula határozottan fellép – ahogy a Benedek-regula is – hogy a ruha a közösséghez tartozás szimbóluma, éppen ezért, ha valaki méltatlanul viselkedik, akkor ruhájától való megfosztásával a közösségből is ki kell taszítani.¹³⁸ Ellenben az egyenruha mint jogi felhatalmazás bizonyítéka¹³⁹ megbízza és feljogosítja a viselő személyt a csoport képviselőjére, egyben kötelezi a csoportszabályok betartására.¹⁴⁰ Celanói Tamás narratívájában Szent Ferenc „kevés és egyszerű szóval írt életszabályt, azaz regulát szerzett, (...) jóformán kizárólag az evangélium szavait használva.”¹⁴¹

5/c A Regula bullata ruháról szóló részeinek elemzése

Ferenc Ugolino bíboros felszólítására tovább árnyalja az egyre növekvő rendre vonatkozó előírásokat, azonban számos részét megtartja a korábbi regulájának. A megerősített regula újraírását az a törekvés motiválta, hogy a rend életében a pápaság nagyobb befolyást igyekezett szerezni. Végül soron a Regula bullata a külső kompromisszumoknak köszönhetően született meg, amely a rend és a pápaság között kötöttek.¹⁴² A következőkben kizárólag a forrásra támaszkodva szeretném bemutatni a ruházatra vonatkozó bekezdéseket, majd átfogóan elemezni azokat.

Elsőként a noviciátusban lévő testvérek ruházatára tér ki, amelyben megtartja a Regula non bullatában írott szabályzatot, miszerint csuklyanélküli habitust, alsóruhát és övig érő kaparót kell viselni.¹⁴³ Ferenc a csuklyával jelzi a fogadalmat tett és a tanuló éveiben lévő testvérek közötti különbséget; a csuklyás habitus mellett igény szerint lehet egy alsóbbrendű ruhájuk is, például munkavégzéshez, azonban annak csuklya nélkülinek kell lennie.¹⁴⁴ A regula egyik fontos újítása a lábbeli viseletéről szól, amiről korábban Szent Ferenc nem rendelkezett. „Szükség esetén cipőt is hordhatnak” – írja Ferenc.¹⁴⁵ Felmerül a kérdés, hogy mit jelenthet a „szükség esetén” kifejezés? A regulatörténet korábbi írásos emlékeiből a munkavégzésre és az

¹³⁷ 1János2, 15-16

¹³⁸ Regula Bullata (13/1) Ha valamelyik testvér az ördög incselkedésére a paráznaság bűnébe esik, fosszák meg rendi ruhájától, melyet rút bűnével elveszített, hagyja azt ott és végleg küldjék el szerzetünkből.

¹³⁹ Joathan Joseph: Uniforms and Nonuniforms i.m. 69.

¹⁴⁰ Joathan Joseph: Uniforms and Nonuniforms i.m. 66-67.

¹⁴¹ Celanói Tamás: Vita prima 13/32.

¹⁴² Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 110.

¹⁴³ Regula Bullata (1/9) Ezután adják ki nekik a jelöltek ruháját, nevezetesen két csuklyanélküli habitust, övet, alsóruhát és az övig érő kaparót

¹⁴⁴ Regula Bullata (1/14) És azoknak, akik már engedelmességet fogadtak, egy habitusuk legyen csuklyával és egy másik, ha akarják, de csuklya nélkül. 'tunicam cum caputio' latinul

¹⁴⁵ Regula Bullata (1/15) És szükség esetén cipőt is hordhatnak. 'calceamenta' latinul (jelentése tágabb, mint csupán a cipő)

időjárásra enged következtetni a szöveg.¹⁴⁶ Ferenc a szegényes öltözetet követeli meg testvéreitől, ahogyan a Regula non bullatában is írja az alapító atya, úgy itt is a ruhafoltozásra a darócot¹⁴⁷ írja elő.¹⁴⁸ A „szegényes” jelzőt nem árnyalja. A mára megszokottá vált ferences csuha, ami sötétbarna és öv, cilicium helyet kötéllal átkötött, a középkorban még nem vált általánossá. Ferenc sem ruha színéről, sem az anyagáról nem ad állásfoglalást. A későbbi ferences hagyományban magának Assisi Szent Ferencnek, az ő szegényes öltözetének utánzása, példakövetése vált elterjedté, amelyet a hagiográfia és az ábrázolások is megerősítettek. A csuhán deréktájt övként szolgáló korda,¹⁴⁹ matt homokszerű kötél gyakorlati szempontból a ruha rögzítésére és a munkavégzés könnyítésére szolgált, továbbá a zsinóron lévő 3 csomó a szerzetesi fogadalomra utal, azaz a tisztaságra, az engedelmességre és a szegénységre. Ezen szigorú fogadalmakra utal a magyar kifejezés: „kordában tart.” Végül Ferenc felhívja a szerzeteseinek, követőinek a figyelmét, hogy a világi divatos ruhát viselőkre ne legyenek féltékenyek a testvérek.¹⁵⁰ Ezzel az utalással egyben határt húz a világ és a kolostor közé, valamint az egyén bevonulása előtti és utáni élet közé, ahogyan ez a ruhában látványos változás Szent Ferenc esetében is megtörtént.

A ferencesek a korban kiemelkedő módon változtatták meg a társadalmi rendről alkotott képet, valamint az egész keresztény társadalmat.¹⁵¹ Assisi Szent Ferenc különösen kiemelhető, ugyanis ő indította ezt a komplex folyamatot magatartásával és szónoklataival mutatva példát.¹⁵² Ferenc egyik jelentős újítása, hogy a testvérek közösségét nem „rendnek” (ordo), hanem „testvériségnek” (fraternitas) nevezi. Ez a hierarchiai szakadék csökkentésében játszott fontos szerepet, ugyanis megmaradnak a különbségek a pozíciók, életállapotok terén, de ugyanakkor egymás mellé, testvéri szintre emeli a közösség tagjait. A közösség homogenizálásában a szegényes ruha volt Szent Ferenc egyik legnagyobb segédeszköze. Le Goff elemzésében a ferences társadalomszemlélet szerint három társadalmi csoport szeparálható el. Megnevezi a „mennyei társadalmat”, „a ferences társadalmat” és a „földi társadalmat”. A komplex modell elemzése helyett az általános következtetéseket vonom le a

¹⁴⁶ Benedek-regula (55/4.) Mégis azt hisszük, hogy mérsékelt éghajlatú helyeken minden szerzetes számára elég egy kukulla és egy tunika, - mégpedig télen egy vastagabb, gyapjas kukulla, nyáron pedig egy könnyű, viseltes -, továbbá a munka miatt a skapuláré; lábbelinek pedig cipő és szandál. (...) Ezeknek a ruháknak színe vagy durvasága miatt ne okoskodjanak a szerzetesek, hanem viseljenek olyat, amilyen azon a vidéken található vagy éppen olcsóbban megszerezhető.

¹⁴⁷ daróc - A magyar nyelv értelmező szótára Szer. Bárczi Géza-Országh László. Bp. 1959–1962.

¹⁴⁸ Regula Bullata (1/16) És minden testvér szegényes ruhát hordjon, melyet Isten áldásával megfoltozhat daróccal vagy más anyaggal.

¹⁴⁹ Korda. Magyar Katolikus Lexikon. VII. Szerk. Diós István - Viczián János. Bp. 2014.

¹⁵⁰ (1/17) Intem és figyelmeztetem őket, hogy ne nézzék le és ne ítéljék el azokat az embereket, akiket lágy és színes ruhákba öltözködve látnak, se azokat, akik finom ételekkel és italokkal élnek, hanem inkább ki-ki magát ítélje meg és vesse meg.

¹⁵¹ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 101.

¹⁵² Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 102.

francia tudós művére támaszkodva. A „mennyei társadalom” fő szervezőelve egyfelől a feudális társadalmi modell mintája, melynek élén a Szentháromság áll és őt követi Szűz Mária, az angyalok és a szentek. Másodízben a középkori családi váz is meghatározó volt a kisebb testvérek világképében, melyben az Isten mint atya, mint pater jelenik meg.¹⁵³ A „ferences társadalomban” a klérus (clerici) – laikus (laici), a tanult (litterati) – tanulatlan (illiterati) és az imádkozó (oratores) – dolgozó (laboratores) bináris párok ismerhetők fel. Assisi Szent Ferenc testvéreknek (fratellus), szolgálóknak (minister), nem termelőknek (mercenarius) nevezi a szerzeteseket.¹⁵⁴ Ahogy a korábbi szerzetesi felfogások is, úgy a ferences elméletben is a kolostor falain belül egy mintatársadalom megvalósítása volt a cél.¹⁵⁵ Végül a „földi társadalmat” nemek, munkák, anyagi helyzet, egészségi állapot szerint tagolja. Ferenc hangsúlyozza a klérus és a gyerekek különös tiszteletét, amely bibliai hagyományra¹⁵⁶ tekint vissza.¹⁵⁷ Összességében a ruha kutatásának fényében azért fontos megemlíteni a Szent Ferenc-i társadalmi rendet, mert az egyenlőség, a „kiegyenlítődség”¹⁵⁸ áll a középpontjában a földön is, és a rendben is. Az egyenlőség nem „ugyanolyanságot” jelöl, hanem Isten előtti egyenlőséget megtartva a természettől adott különbségeket, amely az emberek és a Kisebb Testvérek közötti szeretet erősségének alapfeltétele.¹⁵⁹

6. A ruha és a szegénység (luxuskritika)

Dolgozatom ezen részében a ruhát mint primer történeti forrást és arra vonatkozó reflexiókat állítom a középpontba, összehasonlítva a szegénység eszményével. A ferences világfelfogásban „az égvilágon semmi másra nincsen szükségünk, mint amit az Apostol említ: Ha van eledelünk és ruházatunk, elégedjünk meg velük.”¹⁶⁰ Ebben az életvitelben a szükségesség fogalma azt a szegénységi mértéket jelöli, amely a túléléshez kell, azaz a lélek halál utáni üdvösségéhez. Hogy pontosan mit is jelent a szegénység Szent Ferenc interpretációjában azt nem tudni pontosan, éppen ezért az utókor regulaértelemezései határozottan különbözőek voltak. „Ferenc számára Krisztus szegénységének természete feltételezett tény volt”, ezért „soha nem

¹⁵³ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 112-115.

¹⁵⁴ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 117.

¹⁵⁵ vö. Lewis Mumford: A város a történelemben: Létrejötte, változásai és jövőjének kilátásai. Bp. 1985. 233. skk.

¹⁵⁶ Mt18, 3-4

¹⁵⁷ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 120-123.

¹⁵⁸ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 143.

¹⁵⁹ Hogy a testvérek között szorosabb legyen a szeretet közössége, azt akarta, hogy az uniformitas eszméje egyesítse az egész rendet; hogy a nagyok és a kicsinyek, a tanultak és a tanulatlanok egyazon szokásokat és életmódot kövessék, éppúgy, mintha egyazon család tagjaiként közös házban élnének" (Ut maior esset inter fratres caritatis societas, voluit totum Ordinem suum esse uniformitate con- corderem ubi maiores minoribus, litterati illiteratis simili habitu et vitae observantia unirentur... ut quasi unius domu familia). Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 143.

¹⁶⁰ Regula non bullata (9/1)

magyarázta meg, mi az, mert azt feltételezte, hogy már mindenki tudja.”¹⁶¹ A rend tagjainak – a reguláknál tárgyaltak alapján – szigorú, önmegtagadó életvitelt kellett élniük, valamint saját vagyonuk, még könyvük sem lehetett; összességében mindenekelőtt le kell szögezni a tényt, hogy „a ferences szegénység nem gazdasági kijelentés volt, hanem szellemi törekvés.”¹⁶² A Kisebb Testvérek rendjének tagjai önként vállalták e szélsőséges életvitelt, azonban hangsúlyozni kell, hogy a középkori városokban – ahol a rend tagjai éltek, koldultak, tanítottak – jelentős volt a hátrányos helyzetű, üldözött népelemek létszáma. A koldulórendek városi megtelepedése jelentős változás volt a monasztikus rendek tradíciójától eltérve, ugyanis így a szerzetesi közösség és a nép között közvetlen kapcsolat tudott kialakulni. A 13. század polgárosodó gondolkodása nem határolódik el a kirekesztéstől, az antiszemitizmustól etc., ugyanis a városi közösség fő célja keresztény struktúra értelmezése volt.

6/a Odafordulás

A ferences habitus viselői – elsőként Ferenc – azonban ebben is Jézust követve „a társadalom nem foglalkoztatott rétegeihez”, marginális kisebbséghez fordultak, azaz a szegényekhez, betegekhez.¹⁶³ Ez az odafordulás adja a szegénység eszményének felbecsülését, értékelését, ugyanis így meg tudták élni az igazságosabb rendbe vetett hitet, amelyről némileg sarkítva a kereszténység szól, amelyet külső jegyekben is meg fognak erősíteni.¹⁶⁴ A ’katolikus, katolikosz’ görög szó egyetemességet, általánosságot jelent, azaz a vallás mindenkihez szól.¹⁶⁵ A Kisebb testvérek ennek fényében nem csak a szegényekkel, hanem még az eretnekek reintegrálásáért is dolgoztak, ugyanis az ő megtérítésükben missziós feladatot láttak; céljuk volt, hogy mindenkihez szóljanak.¹⁶⁶ A középkori gondolkodásban – ahogyan a fiatal Ferenc viselkedéséből is kitűnt – a lovagi eszmények jelentősek voltak, ezek között az elesettek és nők megsegítése is. Nem meglepő tény, hogy a középkor egy férfiközpontú társadalmat hozott létre, amelyben a ferences rend kimagaslóan igyekezett emancipálni a nőket, többek között ennek érdekében megerősítve a Mária-kultuszt és a rend női ágának megalapítását Szent Klára vezetésével.¹⁶⁷ A 13-14. században a nőkben is megjelent az igény a szegénység eszményének követésére, azonban a nőknek törvényileg nem volt joga a kolduláshoz.¹⁶⁸ Ebből kifolyólag

¹⁶¹ *Malcolm D. Lambert: Franciscan Poverty: The Doctrine of the Absolute Poverty of Christ and the Apostles in the Franciscan Order, 1210-1323. London. 1961. 126.*

¹⁶² *Malcolm D. Lambert: Franciscan Poverty: The Doctrine of the Absolute Poverty of Christ and the Apostles in the Franciscan Order, 1210-1323. London. 1961. 127-129.*

¹⁶³ *Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 150.*

¹⁶⁴ *Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 150.*

¹⁶⁵ *Katolikus. Magyar Katolikus Lexikon. VII. Szerk. Diós István - Viczián János. Bp. 2014.*

¹⁶⁶ *Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 171.*

¹⁶⁷ *Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 174.*

¹⁶⁸ *Walter Simons: Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565. Philadelphia. 2001.67.*

1241. február 21-én IX. Gergely pápa bullát bocsátott ki, amelyben felhívta a főpapok figyelmét számos kóborló asszonyra, akik magukról mint koldulórendhez tartozó szerzetesnőkről beszélnek és ezen rend ruházatát viselik.¹⁶⁹ Ezen szabályzatokon kívüli nők, azaz a beginákról kettős vélemény alakult ki a középkorban; gondolkodtak róluk mint eretnekekről, illetve mint szentéletű asszonyokról. Walter Simons hívja fel a figyelmet, hogy megfigyelhetővé vált az a tendencia – többek között Louvaini Ida és Oignies-i Mária életrajzai alapján is¹⁷⁰ –, hogy a beginák ismerték a korabeli szerzetesi öltözködés hagyományait, például Szent Ferencet követve és öltözködve kezdtek el nők is élni.¹⁷¹ Továbbá a hierarchikus egyházi életbe való bekapcsolódásban a nők mellett a laikus testvérek felé is korukat meghaladóan nyitottak voltak; 1221-ben Szent Ferenc maga adott regulát a harmadik rendnek, azaz a világi testvéreknek. Ez a „mindenkihez szólás” vágya a rendben belül is igényelte az egyenlőséget és a kölcsönös tiszteletet. Kezdetben „nem az volt Ferenc szándéka, hogy szerzetes legyen, ő az emberek között kívánt tevékenykedni. Ha a pápai kúria nem kényszeríti rá, tanítványainak nem kellett volna rendi kötelekben működniük. Részint az uniformitásról, az egyenlőségről alkotott fogalmának, részint sajátos szereteteszmenyének hatására ő és társai a testvér kifejezést kezdték el használni, rendjét pedig eredetileg fraternitas-ként képzelte el.”¹⁷² Ez a szegénységben megélt testvériség gazdaságilag az önfenntartásra igyekezett, amelyet a regulában meghatározott módon a városban való koldulással oldottak meg. A szegénység elvont fogalma mellé társítani lehet az alázatosság fogalmát, mint a szegénység megélésének Krisztuskövetését.¹⁷³

6/b Luxuskritika és a ferencesek

A ferences – és általánosan az egyházi – megítélése a testnek kettős természetűnek elemezhető. Egyrészt a test mint a bűn, a kísértés forrásaként jelenik meg, másrésztől azonban az Isten képmására teremtett ember vázaként.¹⁷⁴ Ebben az értelmezésben a ruha, a test mezítelenségének

¹⁶⁹ ‘...Ad audientiam nostram noveritis pervenisse quod nonnullae mulieres per vestras Civitates et dioceses discurrunt se fore de S. Damiani ordine mentiuntur; ut et alii sue assertionem mendaci fide credulitatis accedant, discalciatae vadunt: habitum, et cingulum Monialium eiusdem Ordinis et cordulas deferentes: quas quidem *discalciatas* seu *Chordularias*, alii vero *Minoretas* appellant; Cum tamen Moniales ipsae ut gratum prestant Deo famulatum, perpetuo sint inclusae. Unde quia in ejusdem Ordinis confusionem, ac derogationem, Ordo fratrum Minorum, et ipsorum Fratrum scandalum, ac Monialium, earumdem praedictarum mulierum religio simulata redundat; Universitati vestrae per Apostolica Scripta precipiendo mandamus, quatenus mulieres ipsas ad abjiciendum cum eisdem cingulis, et chordulis hujusmodi habitum...’, BF I, no. 331, p. 290; Herbert Grundmann, *Religious Movements in the Middle Ages*, p. 115

¹⁷⁰ Cardinal Jacques de Vitry: See *The Life of Marie d’Oignies*. Ford. Margot H. King. Toronto. 1989. 51-52; 61-62.

¹⁷¹ Walter Simons, *Cities of Ladies*, 66-7; Kate Crawford Galea, “Unhappy Choices: Factors That Contributed to the Decline and Condemnation of the Beguines”, *Vox Benedictina* 10 (1993), 56-73; 56.

¹⁷² Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 179.

¹⁷³ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 196.

¹⁷⁴ Jacques Le Goff: Assisi Szent Ferenc i.m. 197.

eltakarására szolgáló eszköz szegényes minősége egyszerre egy vezeklés, másrésről a test mint váz szerepének kevésbé értékelése, ezzel is megerősítve a lélek erősödését, megtérést.

Érdekes a ferences szegénységet analógiába állítani a kor luxuskritikájával. Ferenc egy olyan korban alakította ki ezt az egyedi felfogását, amikor elkezdett „a fényűzés és az ezzel párhuzamosan kibontakozó luxuskritika” elterjedni Itáliában; ténylegesen ez a jelenség az 1400-as években, a Quattrocentóban terjedt el.¹⁷⁵ Az egyház a korábban is már említett kereskedelmi, ipari fellendüléssel és az explicit módon megjelenő polgárosodással szemben kezdte el a hivatkozás és a felesleges fényűzés elleni küzdelmét, az Isten által teremtet rendet védelmezésének hívó szavával.¹⁷⁶ Assisi Szent Ferenc és a koldulórendek új fejezetet nyitottak az egzisztenciális ruhakritikus protestálással és szellemi ellenállással; mivel megalapozták a luxusbírálatot, közel 200 évvel megelőzve az egyházi ellenállás virágzását.¹⁷⁷ A felesleges fényűzés következményének látta a szerzetesség és az egyház a bűnöket, mint a bujaságot, erkölcstelenséget, mértéktelenséget.¹⁷⁸ Azonban ez az ellenállás a tékozlással szemben az egyház számára nem idegen, az ókeresztény időkig is visszavezethető, amikor a egyszerűség piedesztára volt emelve; kiemelten az ószövetségi prófétai szegénységet,¹⁷⁹ majd az újszövetségi „önkéntes szegénység”¹⁸⁰ eszményének öltözködés-ideológiáját.¹⁸¹

A katolikus egyház mindig is igyekezett hívei lelkében a szellemi hatalmat megragadni, - anyagi szempontból az intézmény fenntartása végett, spirituálisan pedig a lelkek helyes vezetése miatt –, amire a koldulórendek szerzetesi megoldást tudtak nyújtani lelkivezetéssel, pasztorációval.¹⁸² Az „igazságos egyetemes rend” megvalósításához a gazdasági stabilitásnak, a javak igazságos elosztásának alapforrása az evangéliumi szegénység követésében gyökerezett.¹⁸³ A korabeli felfogásban a nők hivatkozó öltözete ellen léptek fel leginkább a szabályzatok,¹⁸⁴ amelyeket a ferences rend a férfiakra is kitérített, sőt elsősorban magukra a szerzetesekre vonatkozóan értelmezett. A férfiak részéről a ruha hosszúsága és az arcszőrzet léte, illetve nem léte és annak formája számított megosztó kérdésnek a 12-13. században.¹⁸⁵

¹⁷⁵ *Szlancsok Margit: A luxuskritika problémája a középkorban. Opuscula Theologica et Scientifica. (2023) 2. sz. 66.*

¹⁷⁶ *Szlancsok Margit: A luxuskritika i.m. 66.*

¹⁷⁷ *Szlancsok Margit: A luxuskritika i.m. 67.*

¹⁷⁸ *Szlancsok Margit: A luxuskritika i.m. 73.*

¹⁷⁹ Ézsaiás „ruha és saru nélkül jár három esztendeig” — Ézs. 20:3; Illés „szőrruhás ember, derekán bőr övvel felövezve” — 2 Kir. 1:8; Keresztelő Szent János „ruhája pedig teveszőrből való” — Máté 3:4

¹⁸⁰ aki a szegények között szétozta a vagyonát, annak „kincse lesz a mennyben” — Máté 19:21

¹⁸¹ *Klaniczay Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8. (1978) 36.*

¹⁸² Le Goff, Jacques: *La civilisation de l'Occident médiéval. Flammarion 3. (1997) 423.*

¹⁸³ *Szlancsok Margit: A luxuskritika i.m. 68.*

¹⁸⁴ Jel17, 3-5

¹⁸⁵ *Szlancsok Margit: A ferences és domonkos obeszervánsok luxuskritikája a XV. században. Doktori disszertáció (ELTE). Bp. 2002. 48.*

Ahogy Ferenc testvérnek szólította szimbolikusan szerzetestársait, úgy a világ felé is ezt az egyenlőséget képviselte, amellyel szembe megy a földi élvezetek hajszolása, kisarkítva az egyén gazdagságát és pompáját.

6/c A luxusellenes prédikációk

Már a rend megalakulásától kezdve, különösen is a 15. században, a ferencesek prédikációjukban is hatást szerettek volna gyakorolni a hívekre a hiúságok és evilági élvezetek keresése ellen.¹⁸⁶ A megjelenés szabályozása nem csak egyházi és morális igény volt, hanem világi, politikai, gazdasági igény is.¹⁸⁷ A luxuskorlátozás tényleges hatalmi motivációja a státuszszimbólumok jogtalan eltulajdonításának tilalma volt.¹⁸⁸ A luxuskritika nem csak a luxusellenes törvények korlátozásában jelent meg, hanem a fényűzést negatívként beállító prédikációk, bűnbánati beszédek, exemplum-gyűjtemények szerepe is szükséges volt, hogy a társadalom szélesebb rétegeihez eljusson és elfogadottá váljon a szemléletváltás.¹⁸⁹ A Kisebb Testvérek számára III. Ince pápa 1210-ben engedélyezte a prédikálás jogát, amelyek segítségével a hátrányos helyzetű emberekhez is tudtak egyszerűen szólni a szerzetesek, ugyanis nem csak bibliamagyarázatokkal tanítottak, hanem a beszédek fő témájává váltak a magán- és közéleti kérdések is, mint akár a ruházkodás. A téma kutatója – Szlancsok Margit – három szakaszt jelöl meg a rendeletek figyelembevételkor. Kezdetben a 13-14. században a valláserkölcsi befolyás került a középpontba, amely értelmében a luxuskritika egyetemesen mindenkire vonatkozik. A 15-16. században árnyalják a luxuskritikai rendeleteket vagyoni és társadalmi kategóriákra, továbbá ekkor fejlődnek ki a ruharendeletek. A harmadik periódusban, a 18-19. században megjelenik egy komplex hierarchikus rendszer, amelyben korlátozódik a luxusellenesség.¹⁹⁰ „Az egyre részletesebb előírások meghatározták a viselhető ruhadarabok alapanyagát, a felhasználható anyagmennyiséget, díszítéseket, az uszály és a ruhaujjak méretét, a fejfedőket és azok díszzeit, a viselhető ékszerek nagyságát, súlyát és számát, sőt akár a cipősarok magasságát is.”¹⁹¹ Itália legkorábbi luxustörvénye, a „Breve della Campagna” 1157-ben született Genovában,¹⁹² Assisi városától szűk négyszáz kilométerre, amely a drága szőrmék

¹⁸⁶ Klaniczay, Gábor: Disciplining Society through Dress: John of Capistrano, the “Bonfire of Vanities” and Sumptuary Law. In: Pawel Kras - James D. Mixson: The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451–1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages. Warsaw-Lublin: Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Wydawnictwo KUL, 2018. 99–115.

¹⁸⁷ Bulst, Neithard: Les ordonnances somptuaires en Allemagne : expression de l'ordre social urbain (XIVe-XVIe siècle). Année 137. (1993) 3. sz. 771-784.

¹⁸⁸ Szlancsok Margit: A luxuskritika i.m. 72.

¹⁸⁹ Szlancsok Margit: A luxuskritika i.m. 73.

¹⁹⁰ Szlancsok Margit: A luxuskritika i.m. 73.

¹⁹¹ Szlancsok Margit: A luxuskritika i.m. 73.

¹⁹² Ezt a törvényt 1161-ben el is törölték. – Niccolai, F. (1939): Contributo allo studio dei più antichi brevi della campagna genovese. Milano.

használatát tiltotta.¹⁹³ A ruházkodásra vonatkozó szabályozás a 13. században tovább növekedett például Bolognában, Firenzében, Milánóban is. A luxustörvények meghozatala a társadalmi struktúra biztosítása miatt azonban fontosabb volt, mint azoknak betartatása, végrehajtása.¹⁹⁴ A hivatalos szabályozások mellett a közízlés és a társadalmi elvárás is korlátozó hatást gyakorolt. Mindezek ismerete mellett kijelenthető, hogy bár a történelem ezen forrásokkal sokaig nem foglalkozott, azonban mégis jelentősek eszme- és mentalitástörténeti aspektusból.¹⁹⁵

6/c A korai eretnekmozgalmak

A szentírási öltözködésnek példakövetését a városokban azonban a korabeli eretnekmozgalmak kezdték el, akik öltözködés-ideológiájukban azonosak voltak az egyházzal.¹⁹⁶ Ezen eretnekmozgalmak az őskeresztény öltözködés-ideológiájához térnek vissza a 11. századtól kezdve, ezzel is reagálva az egyház korabeli monopolizált „vallási szakértelmével” szemben.¹⁹⁷ A kathar mozgalom a 12. században számos eretnekcsoportot olvasztott magába. A rohamosan terjedő népszerűsége az egyháztól való elhatárolódása és a saját apokrif iratok, rítusok mellett a korábbi eretnekmozgalmaknál szélsőségesebb módon felmagasztalt szegénység-ideológiának köszönhető.¹⁹⁸ „Mi, Krisztus szegényei, hajléktalanok vagyunk, városról városra menekülünk, mint bárány a farkasok között, s az apostolokkal, a mártírokkal együtt szenvedünk az üldöztetéstől, mert mi szent életet élünk, böjtölünk, megtartóztatjuk magunkat, éjt nappallá téve imádkozunk, dolgozunk, és saját kezünk munkájával keressük meg, ami kevésre szükségünk van. Magunkra vállaltuk ezt, mert nem vagyunk e világ rabjai: ti viszont, szeretői e világnak, békességet kötöttetek e világgal, minthogy e világé vagytok...”¹⁹⁹ A kathar szekta tagjai hosszú barna/fekete köpenyt viseltek, amely elsősorban a szakralitást reprezentálta.²⁰⁰ A katarok mellett a 12. században a valdens mozgalom virágzása említhető az eretnektörténet szemszögéből, akik az önkéntes szegénység eszményére alapozták létüket.²⁰¹ Az „eretnek hagiográfia” Valdesius, a szektaalapító lyoni kereskedő szegénységi fogadalmát (1176 k.) megőrizte, amelynek tanúsága kiemeli a ruha- és vagyonosztása gesztusa mellett kiemeli, hogyan jutott el Valdesius a kezdeti morális követeléseitől az egyházzal való

¹⁹³ *Szlancsok Margit*: A luxuskritika i.m. 74.

¹⁹⁴ *Diane Owen Hughes*: *Sumptuary Law and Social Relations in Renaissance Italy*. Diane Owen Hughes: *Sumptuary law and social relations in Renaissance Italy*. In: John Bossy: *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West*. Cambridge, 1983. 69–99.

¹⁹⁵ *Françoise Piponnier*: *Le costume et la mode dans la civilisation médiévale*. In: *Mensch und Objekt in Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Wien. 1990. 365–396.

¹⁹⁶ *Klaniczay Gábor*: Öltözködés és ideológia a középkorban. *Valóság* 8. (1978) 36.

¹⁹⁷ *Pierre Bourdieu*: A vallási mező kialakulása és struktúrája. *Világosság*, 1977. (5. melléklet, 8—11. 1

¹⁹⁸ *Klaniczay Gábor*: Öltözködés és ideológia a középkorban. *Valóság* 8. (1978) 44.

¹⁹⁹ Everwin Steinfeldensis: *Epistola ad S. Bernardum MPL.* 182. c. (577.) — ezekkel a szavakkal kezdik 1143-ban a kölni katarok az egyház gazdagságáról és hazug tanításairól mondott bírálatukat

²⁰⁰ *Petrus Vallium Sarnaii Monachus: Hystoria Albigensis* (ed) P. Guébin—E. Lyon, Paris 1920—39. I. 14. 1.

²⁰¹ *Klaniczay Gábor*: Öltözködés és ideológia a középkorban. *Valóság* 8. (1978) 45.

szembeszállásig.²⁰² „Istennek kell inkább engedni, hogy nem az embereknek.”²⁰³ Az eretnekcsoportokhoz kapcsolódó, önkéntes szegénységben élő emberek mezítláb, kettesével, durva gyapjúruhát viselve indultak el koldulni.²⁰⁴ A koldulórend kifejezés is rámutat, hogy ezen „eretnek” törekvés szentesített utódainak tekinthetők a ferencesek és domonkosok. „Az öltözködés ideologikus szerepe megmaradt tehát a koldulórendeknél, de a társadalomkritikus tartalomtól egyértelműen demagógia lesz. S minthogy a demagógia hatékony fegyver, a ferencesek és a domonkosok mindent megtesznek, hogy monopolizálják használatát.”²⁰⁵

Összességében ezen eretnekmozgalmak tekinthetők a városi szegények vallási igényének kezdőpontjának, azonban a 11-12. században ezen csoportok a pápai támogatás hiányában éltek önkéntes szegénységben, míg a Szent Ferenc-i közösség III. Ince pápa támogatását élvezve tanított így a 13. század első felében. Szent Ferenc ötvözte a korábbi népszerű apostoli életutat az egyházi hűséggel, amely kombinációja meghozta a korabeli – és máig tartó – sikerét a rendnek.

Egy ilyen környezetben tehát a ferences csuha megszületése különösen is eltérő, szinte provokatív módon kiállt a mögöttes tartalom, a krisztusi szegénység kifejezése mellett, az egyházhoz való hűséggel együtt. A regulatörténet korábbi forrásaiban a ruha jelentősége nincsen olyan módon kiemelve, mint Szent Ferenc regulájában. Ferenc egy már meglévő társadalmi és egyházi/vallási igényre adott reakció ismeretében reagál ruhaszabályzatával is.

7. Összegzés

Az öltözködés az emberiség egyik legexpresszívabb nonverbális kommunikációs jelrendszere. A 13. század polgárosodó társadalmában, a „látszatok társadalmában”²⁰⁶ a ruházkodás egy játzsmává alakult át a társadalom különböző rétegei és tagjai között; ezért kijelenthető, hogy a szerzetesi habitus tekinthető primer történeti forrásnak. Bár a közismert mondás szerint „nem a ruha teszi az embert”,²⁰⁷ azonban mégis sok információt elárul a ruha viselőjéről, közösségéről. Assisi Szent Ferenc ebben a kontextusban fordult a radikális szegénység követésének aszkéziséhez a pápaság engedélyével, amelynek fő célja az üdvösség elérése és a közösségben megélt szeretet volt. A szent és követői a középkori hagyományokhoz csatlakozva hirdette az evangéliumot szóval és tettel. A Kisebb Testvérek létezése azonban jelentősen eltér a korábbi szerzetesektől azáltal, hogy városban, emberek között rendezkedtek be. Így a szegénység

²⁰² Klaniczay Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8. (1978) 45.

²⁰³ Ap. csel. 5:29

²⁰⁴ Walter Map: De nugis curialium 123. 1.

²⁰⁵ Klaniczay Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. Valóság 8. (1978) 47.

²⁰⁶ „société du parasite” - Lazard, Madeleine: Le corps vêtu : Signification du costume à la Renaissance. Párizs. 1990. 77-95.

²⁰⁷ O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások (11. kiadás) Bp. 2010. 584.

eszményének nevében viselt egyszerű habitus, korda és saru, Krisztust hirdette transzparens módon.

„Ki vagy Te, édes Istenem? S ki vagyok én, hitvány féreg és haszontalan szolgád? - Folyvást ezt ismételte, egyebet nem mondott.”²⁰⁸ – tanúskodik Assisi Szent Ferenc Virágoskertje Alverna hegyén történt stigmatizációt megelőző imádságról. Szent Ferenc a misztikus Krisztussal való azonosulása előtt kérdéseket tesz fel a hagiográfia szerint is, ahogyan a ruha szinte provokatív viselésével, „beszédével” is. A társadalom tagjai, akik nap, mint nap találkoztak a kolduló ferencesekkel döntési helyzet elé voltak állítva, hogy hogyan reagálnak a csuha többlettartalmára. A kérdés komolyságát mi sem bizonyítja jobban, hogy a 800 éve létezik ez a koldulórend, és a szerzetesi habitus szinte nem is változott meg, hiszen ma is éppolyan figyelemfelkeltő és normától eltérő, mint amilyen Szent Ferenc korában, a 13. században volt. A nyilvános reprezentáció az egyházi környezetben marad fenn leginkább,²⁰⁹ némi iróniával azt is mondhatjuk, hogy a „reprezentációt reprezentálja”.²¹⁰ „E rendek tagjai ma is szegénységben élnek, és oly nagy hitelre tettek szert mint gyóntatók és hitszónokok, hogy sikerült mindenkivel elhitetniük: nem helyes rosszal felelni a rosszra, az emberek engedelmisséggel tartoznak nekik, és aki hibázik, annak megbüntetését jobb Istenre bízni.”²¹¹ Jelen dolgozatban a terjedelem és az adott idő miatt csak a ferences habitust vizsgáltam, azonban a jövőben más koldulórendi és női szerzetesi öltözködés összehasonlításával, elemzésével folytatnám kutatásomat.

Összességében dolgozatom eredményeképpen kijelenthető, hogy a ferences habitus egy tudatos többletjelentéssel felruházott eszköz és üzent funkciót betöltő viselet. Eszköze a szegénység megélésének, a Krisztus-követésnek és a „krisztusivá válásnak”, a társadalmi felelősségvállalásnak, az odafordulásnak. Valamint eszköze az újonnan kialakult rend közösségformálásának, homogenizációjának. Az eszköz szerepen túl, nyílt üzenetet fogalmaz

²⁰⁸ Assisi Szent Ferenc: Virágoskertje. Fioretti. Mivel azonban nem találta ott, mindjárt gondolta, hogy Szent Ferenc valahol az erdőben imádkozik, ezért kijött, s a holdvilágnál szép csöndesen keresni kezdte őt a fák között. Végül is meghallotta hangját. Amint közelebb ment hozzá, látta, hogy Szent Ferenc térden állva, égre emelt arccal és kitárt karokkal, szívének egész hevével ezt mondogatja: - Ki vagy Te, édes Istenem? S ki vagyok én, hitvány féreg és haszontalan szolgád? - Folyvást ezt ismételte, egyebet nem mondott.

²⁰⁹ Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Bp. 1971. 59.

²¹⁰ Schmitt, Carl: Verfassungslehre Berlin, 1957. 208. és köv. 1. A nyilvánosság e középkori fogalmának szellemtörténeti lokalizációjához ld. A. Dempf: Sacrum Imperium. Darmstadt, 1954., különösen a „nyilvánosság formáiról” szóló második fejezetet (21. és köv. 1.) 26.

²¹¹ Machiavelli művei, 1. köt. Ford. Lontay László. Bp. 1978. 429.: „Az általuk [Szent Ferenc és Szent Domonkos által] alapított új rendek oly hatalmassá lettek, hogy működésük eredményeképpen a főpapok, az egyházi vezetők erkölcstelensége sem tudta tönkretenni a vallást. E rendek tagjai ma is szegénységben élnek, és oly nagy hitelre tettek szert mint gyóntatók és hitszónokok, hogy sikerült mindenkivel elhitetniük: nem helyes rosszal felelni a rosszra, az emberek engedelmisséggel tartoznak nekik, és aki hibázik, annak megbüntetését jobb Istenre bízni.”

meg a társadalom felé. Az egyházi és világi fényűzéssel, luxussal szemben egy alternatív keresztény utat mutat meg; nem eretnekként, hanem elfogadott szerzetesrendként. A ferences ruha a szegénység eszményének komplex és többértű megvalósulása.

8. Irodalomjegyzék

Források:

- ❖ A meg nem erősített Regula (REGULA NON BULLATA, 1Reg) Ford. Balanyi György. Im. Assisi Szent Ferenc művei. Ferences Források – 1. Szerk. Hidász Ferenc OFM, Várnai Jakab OFM. 1992
http://www.ppek.hu/konyvek/Assisi_Szent_Ferenc_muvei_1.pdf (letöltve 2025.01.08.)
- ❖ A megerősített Regula (REGULA BULLATA, 2Reg) Ford. Balanyi György. Im. Assisi Szent Ferenc művei. Ferences Források – 1. Szerk. Hidász Ferenc OFM, Várnai Jakab OFM. 1992 http://www.ppek.hu/konyvek/Assisi_Szent_Ferenc_muvei_1.pdf (letöltve 2025.01.08.)
- ❖ Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről. Ford. Balanyi György. Ferences Források – 2. Szerk. Hidász Ferenc OFM, Várnai Jakab OFM. 1993
http://www.ppek.hu/konyvek/Celanoi_Tamas_eletrajzai_Szent_Ferencrol_1.pdf
- ❖ Szent Bonaventura: Szent a szentről. Ford. Burka P. Kelemen. Assisi Szent Ferenc életrajza (Budapest 1942)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/FERENCES_SK_szent_a_szentrol/?pg=0&layout=s (letöltve 2025.01.08.)
- ❖ A Három Társ legendája. Ford. Balanyi György. Ferences Források – 4. Szerk. Hidász Ferenc OFM, Várnai Jakab OFM .1995.
http://www.ppek.hu/konyvek/A_harom_tars_legendaja_1.pdf (letöltve 2025.01.08. 15.59)
- ❖ Assisi Szent Ferenc Virágoskertje Fioretti. Ford. É. Megyeri András. Ferences Források – 6. Szerk. Varga Kapisztrán OFM, Várnai Jakab OFM. 1999.
<http://www.ppek.hu/k192.htm> (letöltve 2025.01.08.)
- ❖ <https://adoc.pub/luxustrvenyek-idrendi-sorrendben.html> (letöltve 2025.01.08.)

- ❖ Barthes, Roland: The Language of Fashion. Oxford. 2005.
- ❖ Barthes, Roland: Histoire et sociologie du vêtement: Quelques observations méthodologiques. Annales. Histoire, Sciences Sociales 12. (1957) 3.sz. 430-441.
- ❖ Bulst, Neithard: Les ordonnances somptuaires en Allemagne : expression de l'ordre social urbain (XIVe-XVIe siècle). Année 137. (1993) 3. sz. 771-784.
- ❖ C. Miller, Maureen : Clothing the Clergy. Virtue and Power in Medieval Europe. 2014.

- ❖ Concha Sahli, Alejandra: *The Meaning of the Habit: Religious Orders, Dress and Identity, 1215-1650*. UCL Submitted for the degree of PhD in History. 2017.
- ❖ Constable, Giles: *Monks, Hermits and Crusaders in Medieval Europe*. London. 1988.
- ❖ Cook, William R. *Images of St Francis of Assisi in painting, stone and glass from the earliest images to ca. 1320 in Italy* Published by Olschki - Department of Italian The University of W. Australia, Firenze - Perth, 1999
- ❖ Dalarun, Jacques: *La Règle et les constitutions jusqu'à Bonaventure. La Regola dei frati Minori*, Spolète, 2010. 213-267.
- ❖ Damien Boquet: *Écrire et représenter la dénudation de François d'Assise au XIIIe siècle*. *Rives méditerranéennes* 30. (2008). 39-63.
- ❖ Diem, Albrecht: *Monastic Rules*. In: *Great Christian Jurists and Legal Collections in the First Millennium*. Szerk. Philip L. Reynolds. Cambridge. 2019. 214-236.
- ❖ Flury-Lemberg, Mechthild: *Textil-Konservierung im Dienste der Forschung. Ein Dokumentarbericht der Textilabteilung zum zwanzigjährigen Bestehen der Abegg-Stiftung*, Berne, 1988.
- ❖ Frugoni, Chiara: *Vita di un uomo: Francesco d'Assisi*. 2014.
- ❖ Glodt, Julie. *Putting on Christ, The Priest's Clothing and Its Metaphors at the End of the Middle Ages*. *Religion and the Arts*, 2020, Special Issue: Faith/Fashion/Forward, 24 (5). ffh1-03931725
- ❖ Gulli Grigioni, Elisabetta: *Cordigli francescani. Valenze spirituali, protettive, decorative*. *Il Santo* 43 (2003). 857-874.
- ❖ Harvey, Barbara F.: *Monastic dress in the middle ages*. Oxford. 1988
- ❖ Heller, Sarah-Grace: *Fashion in Medieval France*. Cambridge. 2007.
- ❖ J. Johnson, Timothy: *Lost in sacred place: Textual Hermeneutics, Liturgical Worship, and Celano's Legenda ad usum chori*. *Franciscan Studies* 59. (2001) 109-131.
- ❖ Joseph, Joathan: *Uniforms and Nonuniforms: Communication through Clothing*. New York-London. 1986.
- ❖ Keresztyén bibliai lexikon. Szerk. Bartha Tibor. Bp. 1993.
- ❖ Klaniczay Gábor (1978): *Öltözködés és ideológia a középkorban*. – *Valóság* 8: 35–50. Reprint. – In: Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin (szerk.) (1982): *Divatszociológia I–II*. Budapest, Membrán II./7–34.
- ❖ Le Goff, Jacques: *Assisi Szent Ferenc*. Ford. Szilágyi András. Budapest. 2002.
- ❖ Leach, Edmund Ronald: *Magical Hair. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 88. (1958) 2. sz. 147-164.

- ❖ Longo, Umberto: The relationship between clothing and religious identity for monks and hermits in the Middle Ages. In: Fashion through history: Cosrumes, symbols, communication (Valume I.) szerk. Giovanni Motta, Antonello Biagini. Cambridge. 2017. 235-240.
- ❖ Ludwig von Hertling: Antonius der Einsiedler. Innsbruck. 1929. 88.
- ❖ Manselli, Raoul: Nos qui cum eo fuimus. Contributo alla questione francescana. Roma. 1980.
- ❖ Mary Douglas: Natural Symbols: Explorations in Cosmology. London-New York. 1996.
- ❖ Nigg, Walter: A szerzetesek titkai. Ford. Beöthy György. Bp., 1984.
- ❖ O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások (11. kiadás) Bp. 2010.
- ❖ Rouchon Mouilleron, Veronique: Quelle couleur pour les frères? Regards sur l'habit des Mineurs aux XIIIe-XIVe siècles. Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre 18. (2014) 1. sz. 1-30.
- ❖ Scarpellini, Pietro: "Iconografia francescana nei secoli XIII e XIV," in Francesco d'Assisi: Storia e Arte. Milanó. 1982. 91-126.
- ❖ Seubert, Xavier and Bychkov, Oleg: Beyond the text: Francisan art and the construction of religion. New York. 2013.
- ❖ Szlancsok Margit: A „hiúságok máglyái” a 15. században. Történelmi szemle - 48. évf. 3-4. sz. (2006.). 337-357.
- ❖ Szlancsok Margit: A ferences és domonkos obeszervánsok luxuskritikája a XV. században (Doktori disszertáció). ELTE. 2002.
- ❖ Szlancsok Margit: A luxuskritika problémája a középkorban. Opuscula Theologica et Scientifica. (2023) 2. sz. 65-90.
- ❖ Vauchez, André: Francis of Assisi: The Life and Afterlife of a Medieval Saint. London. 2012.